

MAGYAR MŰVÉSZET

UNGARISCHE KUNST • ART HONGROIS • HUNGARIAN ART

MEGJELENIK HAVONTA

A MŰVÉSZETI MŰZEUMOK BARÁTAI EGYESÜLETÉNEK HIVATALOS KÖZLÖNYE

Egyes érem ára 3 aranypengő, negyedikére 1,50 aranypengő

A Szépirodalmi Bizottság Kéretnek tagjai a MAGYAR MŰVÉSZET-et tudományterületen fejtik ki

A tagoké, illetve előfizetőié díjak a folyóirat kiadóiért való költésért

M. kir. postankártyapénztári számlaszám: 40.317

Szerkesztési telefonszám: 96—0—90. Kiadóhivatal: BUDAPEST, VII., ERZSÉBET-KÖRÚT 7. Telefon: 46—2—90

TARTALOM:

<i>Dr. Balogh Jolán: A renaissance-építészet és szobrászat Erdélyben</i>	129
<i>In memoriam</i>	159
<i>Művészeti élet és irodalom</i>	159

Cimnapunkon az egykori babucei ref. templom szöszékének főnyképét mutatjuk be. A szöszék most a kidei r. kath. templomban áll.

INHALT:

<i>Dr. Jolante Balogh: Die Renaissance-Architektur und -Skulptur in Siebenbürgen</i>	129
<i>In memoriam</i>	159
<i>Kunsthiliteratur</i>	159

BILDERVERZEICHNIS:

Grabmal des Gouverneurs Johann Hunyadi in der Kathedrale zu Gyulafehérvár ..	129
Wappen des Siebenbürger Bischofs Ladislaus Geréb. Anfang des XV. Jahrhunderts. Kolozsvärer Museum	131
Die ref. Kirche in Keszü. Detail der südlichen Tür. 1521	131
Skulpturen aus der Lázó-Kapelle in Gyulafehérvár. 1512	132
Detailaufnahmen der Kirchen zu Beszterce, Menyő und Szilágyssomlyó. XVI. Jahrhundert	133
Säulenhalle des grfl. Bethlenschen Schlosses in Keresd. 2. Hälfte des XVI. Jahrh. Schlosshof in Fogaras. Ende des XVI. Jahrhunderts	134
Tür, bezw. Tor aus Kolozsvár und Szilágyssomlyó. Ende des XVI. Jahrh.	139
Grabmäler aus dem Kolozsvärer Museum. Ende des XVI. und Anfang des XVII. Jahrhunderts	140
Schlossbrunnen aus Szilágyssomlyó. 1. Hälfte des XVII. Jahrh.	141
Tür aus dem Burghaus von Aranyos-Medgyes. 1. Hälfte des XVII. Jahrh.	141
Tür, Kamin und Grabmal aus dem Kolozsvärer Museum	142
Die einstige Bethlen-Burg zu Bethlenszentmiklós. Entworfen und erbaut vom Grafen Nikolaus Bethlen, 1668—1673. ..	143
Halle aus dem Daniel-Schloss zu Vargyas. 1723.	143
Tor und Halle aus der Burg Bethlenszentmiklós. 1673	146
Tür aus der Kapelle in Kézdi-Szentlélek, bezw. Burg zu Vargyas. 2. Hälfte des XVII. Jahrh.	147
Kanzeln der ref. Kirchen zu Kolozsvár und Magyarvalkó, und Tür aus der grfl. Kornisschen Burg in Szentbenedek. 2. Hälfte des XVII. Jahrh.	150
Kanzeln aus den ref. Kirchen zu Fogaras, bezw. Hadad	151

Die grfl. Burg Mikes zu Uzen. Mitte des XVIII. Jahrh.	156
Grabstein zu Kendi-Lóna. Mitte des XVIII. Jahrh.	156
Hausfenster des Kolozsvärer Goldschmiedes Gabriel Ujhelyi. 1724	157
Bruchstücke der Domokos-Kurie zu Kisborosnyó. 1728. Székler Nationalmuseum in Sepsiszentgyörgy	157
Holztür der ref. Kirche in Sepsiszentgyörgy	157
Kanzel der einstigen ref. Kirche zu Babuc, jetzt röm. kath. Kirche in Kide. Titelblatt.	

TABLE DES MATIÈRES:

<i>dr. Jolán Balogh: L'architecture et sculpture de la Renaissance à Transylvanie</i>	129
<i>In memoriam</i>	159
<i>Littérature</i>	159

TABLE DES GRAVURES:

Tombeau du régent Jean Hunyadi à la cathédrale de Gyulafehérvár	129
Armoiries du évêque transylvanien Ladislaus Geréb, début du XVe s. Musée de Kolozsvár	131
L'église protestante de Keszü. Détail du portail du Sud. 1521	131
Sculptures de la chapelle Lázó de Gyulafehérvár. 1512	132
Détails des églises de Beszterce, de Menyő et de Szilágyssomlyó. XVIe s.	133
Hall aus colonnes du château de Keresd, appartenant à la famille comte Bethlen, sec. moitié du XVIe s.	134
Cour du château de Fogaras, fin du XVIe s. Porte et portail de Kolozsvár et de Szilágyssomlyó, fin du XVIe s.	139
Tombeaux au Musée de Kolozsvár, fin du XVIe s. et début du XVIIe s.	140
Fontaine du château de Szilágyssomlyó, prem. moitié du XVIIe s.	141
Porte du château de Aranyos-Medgyes, prem. moitié du XVIIe s.	141
Porte, cheminée et tombeau au Musée de Kolozsvár	142
L'ancien fort des Bethlens à Bethlenszentmiklós. Projeté et exécuté par le comte Nicolas Bethlen 1668—73	143
Hall du château Daniel à Vargyas 1723. ..	143
Portail et hall du fort de Bethlen-Szentmiklós 1673	146
Porte de la chapelle de Kézdi-Szentlélek et du château de Vargyas, sec. moitié du XVIIe s.	147
Chaires des églises protestantes de Kolozsvár et de Magyarvalkó et porte du château de Szt. Benedek, appartenant aux comtes Korniss, sec. moitié du XVIIe s.	150

Chaires des églises protestantes de Fogaras et de Hadad	151
Fort des comtes Mikes à Uzon, mil. du XVIII ^e s.	156
Tombe à Kendi-Lóna, mil. du XVIII ^e s.	156
Fenêtre de la maison du Forfèvre Gabriel Ujhelyi à Kolozsvár, 1724	157
Détails de la maison Domokos à Kishorosnyó 1728. Musée National de Sepsiszentgyörgy	157
Porte en bois à l'église protestante de Sepsiszentgyörgy	157
Chaire de l'ancienne église protestante de Babuc, église catholique de Kide à présent. Page du titre.	

CONTENTS :

Dr. Jolanthe Balogh : Renaissance architecture and sculpture in Transylvania	129
Necrology	159
Book-reviews	159

LIST OF ILLUSTRATIONS :

Funeral monument of John Hunyadi in the Cathedral of Gyulafehérvár	129
Coat-of-arms of Ladislaus Geréb, Bishop of Transylvania. Beginning of XV century. Museum of Kolozsvár	131
The Reformed Church at Keszű. Detail of the southern gate 1521	131
Sculptures from the Lázó-chapel in Gyulafehérvár 1512	132
Details from the churches of Beszterce, Menyő and Szilágyosmlyó. XVI century	133
Corridor with columns from the Bethlen Castle at Keresd. Second half of XVI century	134
Castle yard at Fogaras. End of XVI century	134

Door and gate from Kolozsvár and Szilágyosmlyó. End of XVI century	139
Funeral memorials in the Museum of Kolozsvár. End of XVI, beginning of XVII century	140
Fountain from the Castle of Szilágycsék. First half of XVII century	141
Gate of the Castle of Aranyos-Medgyes. First half of XVII century.	141
Door, fire-place, and funeral memorial from the Museum of Kolozsvár	142
The former Bethlen-Castle at Bethlen-Szentmiklós. Planned and built by Count Nicholas Bethlen, 1668—1673	143
Corridor from the Daniel Castle at Vargyas, 1723.	143
Gate and corridor of the Bethlen Castle at Bethlen-Szentmiklós, 1673.	146
Door of the chapel at Kézdi-Szentlélek, and in the Castle of Vargyas. Second half of XVII century.	147
Pulpit of the Reformed Church at Kolozsvár and Magyar-Valkó, and door of the Count Kornis Castle at Szent-Benedek. Second half of XVII century	150
Pulpit of the Reformed Church at Fogaras and Hadad.	151
Castle of Count Mikes at Uzon. Middle of XVIII century	156
Tomb-stone at Kendi-Lóna. Middle of XVIII century	156
Window in the house of the goldsmith Gabriel Ujhelyi at Kolozsvár 1724	157
Details from the House Domokos at Kishorosnyó, 1728. National Museum of Sepsiszentgyörgy	157
Wooden door of the Reformed Church at Sepsiszentgyörgy	
Pulpit of the former Reformed Church at Babucz, now in the Roman Catholic Church at Kide. Title page.	

Hunyadi János síremléke. Gyulafehérvár, Szekesegyház

A RENAISSANCE ÉPÍTÉSZET ÉS SZOBRÁSZAT ERDÉLYBEN

Stilustörténeti vázlat¹

Erdély földje külön világ, sajátos létfeltételekkel és hagyományszeretettől áthatott egyéni felfogással. Önálló szellemisége, biztos formaakarata a renaissance stílust is áthatotta, átalakította és annak különleges szépségekkkel tele, egyéni változatát fejlesztette ki. Az erdélyi renaissance nem kapcsolható sem a Dunántúlhoz, sem a Felvidékhez. A fejlődést más külső hatások és főleg más belső tényezők, más szellem és felfogás irányítják. Tulajdonképpen földrajzi helyzete ellenére is közelebb áll az olasz művészethez, mint a másik két művészi provincia, de ugyanekkor

¹ A vázlat előkészületben levő könyvem gondolatmenete. Midőn erdélyi tanulmányaim eredményeit először tettem közzé, nem mulasztom el, hogy hállás köszönetet ne mondjak Prof. Dr. Al. Lapadatu úr öccsellenciájának, a Műemlékbizottság elnökének, továbbá Dr. C. Daicovicu egyetemi tanár, titkár úrnak, Dr. E. Panaitescu és Dr. St. Berdechi egyet. tanár, igazgató úrakkak, a budapesti román kir. követségnek és a különböző román hatóságoknak, akik valamennyien a legnagyobb előzékenységgel támogattak munkámban.

Különös hállával tartozom Kelenen Lajos tanár úrnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár levéltárosnak, aki nagy tudásával és páratlan emlékszeretével kutatásaimat állandóan irányította. Az ő segítségével tanulmányom nem jöhett volna létre. Végül hállás köszönetet mondok mindazoknak, akik munkámban szóval vagy tettel segítettek, különösen pedig azoknak, akik a tulajdonukban levő műemlékek tanulmányozását számomra lehetővé tették.

A közölt képek — egy-kettő kivételével, melyeket külön megjelöltem — a szerző saját, illetőleg megfizetésből készült felvételei (valamennyi Copyright Dr. Balogh Jolán).

a legönállóbb is. A tisztultabb, olaszosabb jeleket az magyarázza, hogy a németlakta területek művészetétől eltekintve, csaknem kizárólag olasz eredetű formákat használt. Olasz és német elemek olyan keveredése, mint a Dunántúlon vagy a Felvidéken, itt nem fordul elő. Viszont az olasz formákat — a szerkezeti és díszítő elemeket egyaránt — régi hagyományoktól áthatott egyéni felfogásával gyökeresen átalakítja és így létrehozza a renaissance legmagyarabb változatát.

Erdély művészi irányítást eleinte a budai udvartól kapott, de ez a hatás útmutatásnál több alig volt. A helyi felfogás oly erős, hogy már a legelső, a legkorábbi emlékek önálló, egyéni alkotások. Később, midőn Erdély fejedelemiséggé alakult, közvetlenül kereste a kapcsolatot Itália művészetével és azt fenn is tartotta egészen addig, amíg Magyarország-hoz való visszacsatolása után a Habsburg-politika következtében más kultúrhatás alá nem került.

Ha az olasz hatás stílusforrását keressük, azt látjuk, hogy a firenzei befolyás Erdélyben lényegesen gyengébb, mint a budai udvar közvetlen környezetéhez tartozó vidékeken. Ellenben, igen korán jelentkeznek a felsőolasz hatás, mely irányító is maradt.

A német renaissance befolyása jóval gyengébb, csak a szász vidékekre terjedt ki, de jellemző módon ott is inkább a szobrászatban érvényesül. A szász építészeti emlékek a feje-

delmi udvar által pártfogolt olasz irányhoz csatlakoznak, de természetesen kőfaragóik germán gondolkodásuknak megfelelőleg az átvett formákat átalakítják. Így fejlődött ki az erdélyi renaissance szász változata.

Az erdélyi renaissance fejlődése mindvégig folyamatos volt, a mohácsi vész sem jelentett benne megszakítást. Emlékei, melyek aránylag igen nagy számban maradtak fenn, körülbelül három századot ölelnek fel. A renaissance stílus bálmatoson korán vert gyökeret, első emlékei a XV. század hatvanas évtizedéből valók, tehát csaknem egyidejűek a középponti országéssz legrégibb, ismert darabjaival. A XV. századból csak egy-két, de annál jelentősebb töredék ismeretes, 1500-tól kezdve azonban megsokasodnak az emlékek. Segítségükkel körülbelül a XVIII. század derekáig követhetjük nyomon a stílus kialakulását. Eppen, mert a fejlődés folyamatos és következetes volt, az egyes korszakokat nem határolhatjuk el élesen. A quattrocento, a koracinqcento, majd a késő-renaissance formái fokozatosan váltják fel egymást, sőt több-kevesebb ideig párhuzamosan fordulnak elő. A fejlődés előrehaladásával mind erősebben bontakozik ki a sajátos erdélyi stílus, amely virágkorát a XVII. század folyamán, a nagy erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében érte el. A XVII. század második felében már ebből az erdélyi renaissance stíusból új hajtás fakadt, melyet legjellemzőbb vonásáról, gazdag virágdíszéről, erdélyi virágos renaissance-nak nevezhetnénk. Az erdélyi stílus valamennyi változata között ez a legszebb, a legtisztábban magyar, amely az egyszerű, falusi templomokban csodálatos szépségű emlékeket hozott létre akkor, amikor a vezető körök egyrésze és a katolikus egyház — a Habsburg-ház politikájának hatása alatt — már a barokk-stílust pártfogolta.

Az erdélyi renaissance első emléke — a szakott fejlődési sorrendtől eltérően — nem valamilyen kiváló olasz mű, hanem a régi hagyományokból — úglátszik — erősebb külső hatás nélkül, önállóan kialakult, egyszerű, helyi munka, a Hunyadi János egykori tumbáját díszítő két dombormű. A renaissance külső ismertető jegeiből nincsen rajtuk semmi, de annál több a belsőből, realis szelleméből. A kitünő tömegelosztású, világos szerkezet, a valószerűen megmintázott alakok, amelyeknek pompásan megfigyelt mozdulataiban annyi eleven élet lüktet, — a klasszikus relief-stílus, amely a tér képzetét az alakok egymás mögött való rétegződésével kelti, végül a gotikus részletformák teljes hiánya a redőzötben, mind olyan mozzanatok, melyek a renaissance stílushoz kapcsolják. Mindamellest külföldi mintáképre nem sike-

rült visszavezetni. Formakezelése és stílus teljesen helyi jellegű, mely sem az olasz, sem a német művészethez nem kapcsolódik. Emlékényeit Erdély kitünő csataképfreskóiban, a Szent László legendát ábrázoló képsorozatok megfelelő jeleneteiben véljük megtalálni. Ezek a csataképek, melyek a román stílusorszakig nyúlnak vissza (Bögöz, Gelence) és amelyek között oly kiváló emlék található, mint a székelyderzsi-sorozat egyszerűen lovasmenete, készítették elő a talajt a Hunyadi-tumba domborművei számára. Azt mondhatnánk, hogy a magyar valószerű felfogásból kisarjadt protorenaissance jelenség, csakúgy, mint nagy elődje, a prágai Szent György-szobor. Nem lehet meglepő, hogy ott, ahol a talaj így elő volt készítve, a renaissance nemzeti stílussá vált.

Hunyadi János tumbáját, a legszebb magyar síremléket, kétségkívül fia, a nagy király állíttatta, mégpedig valószínűleg a 60-as években. Sajnos, csakonk maradt reánk, mert a jelenlegi fedőlap, mely a XVI. században készült, nem tartozik hozzá.³ A síremlék kiváló mesterének egyéb munkája nem ismeretes, de stílusának hatását észrevehetjük az 1479-ből való tövisi síremlék mozgalmas beállítási címeralakján (Ferenci Sándor megállapítása szerint valószínűleg Zay-címer), sőt valószínűnek tartjuk, hogy a Lázó-kápolna mesterének stílusa is részben az ő hatása alatt fejlődött ki.

A renaissance olasz eredetű motívumai szintén nagyon korán jelentkeznek. Elsősorban szamosfalvi Mikola Ferenc 1471-ből való kolozsvári sírkövén tűnnek fel, melynek négy sarkát rozetták, keretét pedig astragalossor díszíti. Rendkívül korai dátum, ha meggondoljuk, hogy csak Vethési Albert veszprémi címerköves gyámköve (1467) előzi meg. Ugyanebből az időből több kolozsvári magyar kőfaragó névszerint is ismeretes. Tekintve, hogy a sírkő magyar embernek készült és a város magyarlakta területéről került ki, nem lehetetlen, hogy magyar kőfaragó munkája, talán éppen annak a Thomas lapicidának a faragványára, akiről 1466-ban történik említés.

A renaissance elemek fokozatos terhődítéséről, mely a régi gotikus formakincset lassan átalakította, több más, igen korai emlék is tanuskodik, mint pl. Farnosi Veres János tumbalapja (1500), a farnosi templomban, Csehí Vajda János címertáblája Szilágycsehn

³ Möller István feltevése, mely szerint a jelenlegi fedőlap az eredeti, csak a XVI. században átfaragták, teljesen elfogadhatatlan. Ellenmondának nemcsak a stílusajtságot, hanem Kreckwitz leírása (1688), amelyből kitűnik, hogy az eredeti fedőlapon a következő felirat volt olvasható: „Magnifico Johanni Corvino de Huniadi. Reg. Hung. Gubernat. Pat. Matthiae Regis Hungariae etc.” Nyilvánvaló, hogy Kreckwitz nem olvashatta le ezt az eredeti felíratát a sírkőlapról akkor, ha ezt már a XVI. században átfaragták.

Geréb László erdőlyi püspök címere. XV. század vége. Kolozsvár, Múzeum

Keszű, ref. templom. A déli ajtó részlete 1521

*Szent László (L)
A gyulafehérvári Lázó-kápolna
részlete 1512*

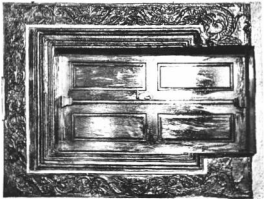
*Kentaure
A gyulafehérvári Lázó-kápolna
részlete 1512*

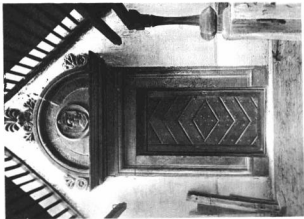
*Szent Sebestyén
A gyulafehérvári Lázó-kápolna
részlete 1512*

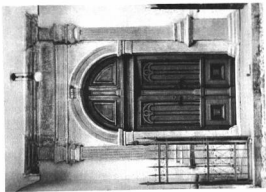
Judith. A gyulafehérvári Lázó-kápolna részlete 1512

Szilágyosnyúló, r.-k. templom, Sékrestvérszék c. 1532

Mecseő, a ref. templom kapuja 1534

Besztercs, ev. templom, Északi oldalkapu 1563

Kevešd, gróf Bethlen-kastély tornáca, XVI. század második fele

Fogaras, várudvar, XVI. század vége. A Műemlékek Orsz. Bizottságának jelölete

(1500). Egyszerű, igénytelen, falusi munka mind a kettő, de jelentőségük mégsem kicsinyelendő le, mert ha a renaissance elrejtett, kis falvakban, helyi faragó emberekhez el tudott jutni, akkor bizonyos, hogy a főpapi és főúri központokban már fejlett renaissance művészet virágzott.

Ennek a főpapi és főúri udvarokban otthonos korai renaissance-nak csak egy, de annál pompásabb emléke maradt: Geréb László erdélyi püspöknek (1475—1501) a gyulai váról származó címerköve. Hozzáfogható kiváló darab Mátvás bírodalmából egyetlen egy sincs, művészi értéke oly kiválóak, hogy olasz földön, Firenzében is megállhatná helyét. Különösen a címeroroszlán kifejezéssel telt, erőteljes duzzadó mintázása megragadó. Technikai kivitele is elsőrangú. Stílusa firenzei vésőre vall és a budai palota egyik puttós gyámkötőredékével mutat rokoni vonásokat.

Később a XVI. század elején a püspöki udvarok maecónási tevékenysége a renaissance kifejlődésében egyre jobban érezteti hatását. Munkásságuknak ebből az időből már több emléke is maradt.

Nagyjelentőségű lehetett Thurzó Zsigmond és Perényi Ferenc váradi püspökök palotaépítkezése Váradon, a nagy humanista központban, hol kétségkívül már a XV. században voltak renaissance emlékek, sőt esetleg még a firenzei Andrea Scolaris püspöksége idejéből is (1409—1426). Mindebből alig egy-két töredék maradt fenn, melyek felsőolasszal kevert, toskán stílust mutatnak, azonkívül Thurzó Zsigmond egyszerű tagolása, nemes vonalú koracinqcento jellegű sírköve (1512), mely egykor az általa építtetett, bizonyára renaissance-stílusú kápolnában állott. Valószínűleg a nagyváradi központtól kapott ösztönzést Telegdi István is, aki renaissance-stílusban faragtatta ki a mezőtelegdi templomban lévő kriptájának címerkövét (c. 1507—1514).

Jelentősebb emlékek maradtak a gyulafehérvári udvar építkezéseiből, melyek kivétel nélkül helyi jellegűek, helyi mesterektől származnak. Geréb László püspök renaissancepártoló tevékenységét utóda, Bachkay Miklós püspök (1503—1504) és pártfogoltja, Lázó János főesperes folytatták. Bachkaynak ismeretes a renaissance címertáblája (Déva, Múzeum), mely bájos, naiv közvetlenséggel ábrázolja az ördögön győzedelmeskedő Szent Mihályt. Lázó János művészetszeretét pedig ma is hirdeti a gyulafehérvári székesegyház északi oldalához csatlakozó kápolna (1512), a legfontosabb erdélyi korrenaissance alkotás. Felsőolasz, közelebbről lombard jellegű építmény, amely azonban, mint az ornamentális és figurális részeknek az olasz formáktól eltérő alakítása és a helyel-közül kiütkező gotikus maradványok bizonyítják, feltétlenül

helyi munka.³ Az erdélyi szellem átalakító hatását különösen az ornamentikában figyelhetjük meg, ahol már jelentkeznek azok a sajtóságok, melyek a későbbi erdélyi renaissance emlékeket jellemzik. De még jelentősebb a kápolna szobrászati szempontból. A gazdag díszű homlokzaton és a belső kapun szinte páratlan mértékben érvényesült a szobrász fantáziája. A kapuzat címertartó anygalai, a pillérféjezeteket díszítő putók, a belső kapu Madonna-reliefje a térdelő Lázó főesperessel, a homlokzat sarkait övező szírenek és a talapzatot borító rendkívül érdekes, részben vallásos, részben mitológiai tárgyú domborműsorozat ma is megvannak. Régebben, mikor a homlokzat felkelt reliefek vagy szobrok, a koronázó főpárkányt pedig az erdélyi nemzetségek címerai díszítették, még gazdagabb képet nyújtott. Ez alkalommal csak a talapzat domborműveiből mutatunk be néhányat: Szent Sebestyént, egy koronás vi-tézt (Szent László?), Juditot és a kentaurt⁴ ábrázoló kőtalálatok. Ahány darab, annyi érdekes szobrászi probléma megoldását kapjuk. Az alakok beállítása, mozdulatábrázolása kitűnő, a reliefstílus és a térkitöltés klasszikusan tiszta, az új szokatlan témák, mint a ruhátlan test mintázása, a mitológiai tárgyak feldolgozása meglepően ügyes és közvetlen. Mint magyar renaissance domborművek, egyedülállóan fontosak, melyeknek a bájos, közvetlen előadásmód különös vonzóerőt kölcsönöz.

A gyulafehérvári renaissance további emlékei a székesegyház Szent Anna-kápolnájának egyes részletei és a balusteres feljárólépcső már Várday Ferenc püspök (1512—1524) idejéből valók.

Közvetlenül Esztergomtól függ a menyői templom renaissance díszítése, melyet Johannes Fiorentinus faragott Désházy István megbízásából. Mái is eredeti helyén, a parányi gotikus templom nyugati homlokzatába beillesztve látható a gyönyörű vörösmárvány ajtó (1514), mely a legnemesebb és legzisztább, toskán koracinqcento formákból van felépítve. A szép kapunak kedves személyi jeleget kölcsönöz a lunettát díszítő beszélő címerkép, melyről a donátor, Désházy István erőteljes mintázású arcképe tekint le. A

³ Dr. Székely Ottó a „Régi magyar templomok” című könyvében (Budapest s. a. [1933]. 22. és 202. l.) annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a Lázó-kápolna gotikus boltozata korábban készült, mint a renaissance homlokzat. Miután azonban a boltozatot ugyanolyan stílusú renaissance címeres zárókövek díszítik, mint a homlokzaton, melyek egy darab köből vannak faragva a bordavégződésűeké (Fridly mérnök úr szíves közlése), kétségtelen, hogy a kápolna művészi kiképzése egykorú, vagyis a boltzat szintén 1512-ben készült.

⁴ A kőtalálat kentaurtipus előfordul a budai miniatör-műhelyből származó antiphonale-töredék miniatürjében. (Hoffmann E.: A Nemz. Múz. Székelyi-könyvtárnak illuminált kéziratai. Budapest, 1928. 102. l.)

templom renaissance felszereléséhez tartoztak még a tabernakulum (1515) és Dësházy címer-táblája, melyek eredeti helyükről elmozdítva, a templom diadalívébe vannak befalazva, továbbá a keresztelomedence (1515), mely a nagyváradi múzeumba került. Valamennyi esztergomi vörösmárványból van faragva és nézetünk szerint Esztergomban is készültek, ahonnan készen szállították Menyőbe. Johannes Fiorentinus a Bakócz-kápolna építését vezető műhelybe tartozott, sőt valószínű, hogy tőle származik a kápolna orgonatortó gyámköve a szélesen mintázott angyalfejjel és a sekrestye fülkéje is. Művészetén a Bakócz-kápolna stílusa mély nyomot hagyott, tulajdonképpen mindig annak a formáit variálta. A menyői kapu a Bakócz-kápolna sekrestyeajtájának egyszerűbb, szigorúbb változata, míg sírköveinek egyrésze a kápolna homlokzati talapzatreliéfjének felhasználásával készült. Esztergomi műhelyéből nagykiterjedésű exportmunkásságot folytatott, művei oly távoleső helyeken fordulnak elő, mint Gnesen, Ráckeve, Felsőleleánt és Menyő.

Amint a menyői faragványok nem autochton erdélyi emlékek, éppúgy a kolozsvári Szent Mihály-templom sekrestyeajtaja (1528) sem. De míg az előbbieket az esztergomi renaissance termékei, addig az utóbbi külföldi importemlék. Stílusa az osztrák-délnémet művészetrel függ össze. Valószínű, hogy donátora Johannes Clyn, aki Bécsben tanult, német mesterrel, talán a Daucher-iskola valamelyik tagjával faragtatta.

Az importemlékek csak elszigetelten maradtak fenn, nagyobb hatást nem váltottak ki. Annál erőteljesebb fejlődésnek indult a helyi renaissance művészet, amelynek emlékei most már kicsiny, távoleső falvakban egyre-másra bukkannak fel. 1508-ból való a héderfői renaissance párkány Barlabási Lénárt erdélyi alvajda címerével, (1522-ből a szilágycsehi papifülke, ugyancsak körülbelül ebből a korból való a krasznahorváti gotikus templom „kölőbainak” (támasztópillér) renaissance rozettásdíszei és egyszerű tagolású ajtó. 1521-ben készült Novai Tamás és Veres Antal megbízásából a keszűi gotikus templom déli kapuja,⁸ az erdélyi renaissance-művészet falun kivirágzó csodája.

Keszű a Mezőség egyik eldugott kis magyar faluja. Ma is csak gyalogszerrel közelíthető meg. Dombok mélyén épült, jól elrejtve török-tatár betörések elől. Házai még a falu határában sem tűnnek elő, annyira elfedik a dombhajlások, csak akkor vesszük észre

⁸ A keszűi kapu felfedezése Debreczeni László úr érdeme. Ugyancsak az ő gyűjtéséből, melyet az erdélyi református egyházkerület megbízásából végez, származik a tanulmányomban említett fogarasi és hadasi szövegek.

azokat, mikor már bent járunk az utcájában. Ebben a kicsi fészekben, kicsi templomában Erdély egész multja felejtethetlen élményként tárul elénk. A gotikus templomról, annak gyönyörű renaissance ajtajáról, festett mennyezetéről, elragadóan kedves tulipános szőszekéről az erdélyi mult egy-egy fejezetét olvashatjuk le, hogy aztán folytassuk a jelen szemléletét a szép és érdekes népviseleten. Ebben a környezetben elhelyezve a szép magyar renaissance ajtó kétszeres hatást gyakorol. De önmagában is kiváló nagyjelentőségű darab, éppen mert feltétlenül magyar munka. A kapu angyalfejtet, palmettás, virágos keretdíszének motívumai ugyan felsőolasz eredetűek, de mintázásuk, vonalvezetésük teljesen elüt az olasz stilstól, azonkívül feliratának epigrafiai sajátosságai is helyi jellegűek, tehát bevándorolt olasz műve nem lehet. De egyben eltér a szász emlékektől is, viszont a későbbi magyar munkákhoz felfogásbeli rokonság fűzi, úgyhogy csak magyar kőfaragóra gondolhatunk. Ha félreeső falvakban ilyen emlékek készülhettek, elképzelhetjük, hogy milyen gazdag renaissance uralkodott a központokban.

A keszűi kapu díszete ismétlődik meg a szilágysomlyói róm. kath. templom vörösmárvány sekrestyeajtáján, mely 1532 táján készült Báthory István megbízásából. A két távoleső emlék között közvetlen kapcsolat nincs, sokkal valószínűbb, hogy mindkettő közös mintákra megy vissza. Az ajtó felett lévő, a Keresztrefeszítést ábrázoló vörösmárványdombormű Dürer egyetemes metszetének erősen átalakított változata.

Ismét más vidékre vezet a kövesdi ajtó (1535) és a kövesdi tabernakulum (1537), melyek jelenleg a kolozsvári múzeumban vannak. A szigorú felépítésű tabernakulum firenzei hatás alatt dolgozó helyi mester munkája, mely egyes részleteiben korai kolozsvári emlékekkel mutat rokonságot.

A renaissance formáknes mindjobban elterjedvén Erdélyben, a népművészet egyik sajátos erdélyi műfajának, a kazettás festett deszkamennyezeteknek stílusát is átalakította. Míg a gogánviraljai mennyezet (c. 1510—1520) csak elvéve tűnik fel renaissance motívum (olasz koszorú, sarokrozetták), addig az ádamosi mennyezet (1526) már teljesen renaissance stílusú. Olasz koszorúba foglalt nagy rozettáival a legszebb példáját mutatja annak, hogyan lehet az idegen formából magyar felfogással helyi művészetet alakítani.

A renaissance stílus lassanként hatalmába ejti a szász vidékeket is. Először csak itt-ott egy-egy részletformában jelentkeznek (sírkövek díszítése, feliratok betűtípusa, egyes keretelő formák, intarziás minták stallumokon), később azonban gazdag virágzást ér el a faragott oltárokon (Szászsebes) és különösen a

szép faragott stallumokon (Beszterce 1516, Segesvár 1523), melyek a száz renaissance legkimagaslóbb emlékei. Az építészetben a germán gotikus felfogás még sokáig ellenáll az új stílusnak. Egy-két korai emlék mégis akad, mint a berethalmi és nagykapusi ajtókeretek. A száz emlékek között teljesen elszigetelten áll Johannes Lulay száz királybíró sírköve (1521), mely a nagyszombati cv. templom Ferulájában levő sírkörosorozattól vörösmárvány anyagával, stilusál egyaránt élüt. A buda-esztergomi renaissance-szal függ össze, sőt valószínű, hogy készen, kifaragva hozták Szebenbe.

A XVI. század első három-négy évtizedében a renaissance a váradi püspöki udvartól a csiki falvakig (l. a csiki szárnyasoltárakat) többé-kevésbé egész Erdélyt behálózta. A százéort emlékek azonban egyelőre csak igen laza összefüggést mutatnak. A század 30-as, 40-es éveiben ez is megváltozik. Iskolák, központok alakulnak. Mind erősebben bontakozik ki az erdélyi renaissance két irányító tényezője, a kolozsvári kőfaragó iskola és a vezető fejedelmi és főúri körök olasz udvari építései vagy az egykorú elnevezéssel élve, fundálói. A két irány a legkorábban összekapcsolódik, sőt legtöbbször együttműködik. De az áttekinthetőség kedvéért legalább is a fejlődés kezdetén, mind-egyik iránnyal külön foglalkozunk.

Az erdélyi renaissance maecenások sorát a mohácsi vész után Szapolyai János király nyitja meg. Az ő megbízásából épült Szamosújvár vagy mint akkor nevezték, Új-Bálványos vára. A vezető építész, a fundátor, Domenico da Bologna volt. A várépítésnek ebből a legelső korszakából való a Dominus adjuutor et protector meus feliratú kapu, amelynek két felső sarkán egykor a Szapolyai-címet tartó oroszlánok voltak elhelyezve és amely a vár kapubástyáját díszítette. Így látható a kapu egy XVIII. századi olasz vízfestményen (gróf Kornis Károly gyűjteménye, Szentbenedek). A XIX. században orosz-lános címerdíszítéstől megfosztva a belső vár falába illesztették. A kapu tervrajza valószínűleg Domenico da Bolognától származik, de már a két pajzstartó orosz-lán stílusra helyi munka, melynek előzményeit a sírkövek orosz-lánjaiban találhatjuk meg.

A szamosújvári vár örökébe János király halála után Martinuzzi György lépett, aki elődjének kőfaragóit is átvette. Ugyanaz a mester, aki a két lebegő angyal által tartott Szapolyai-címet faragta, készítette az 1542-es, álló angyaloktól övezett Martinuzzi-címet. Mindkettő firenzei mintaképre megy vissza, éppúgy, mint az egykor a vár sarkát díszítő Martinuzzi-címerek. A szamosújvári faragványokkal függ össze a sucevai Szent Demeter-templom feliratos címetáblája

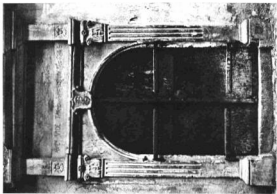
is. A szamosújvári címerfaragó valószínűleg helyi mester volt, amint bizonyosan helyi mestertől származik a kápolna renaissance díszű, de gotikus arányú kiképzése is.

Martinuzzi György építette a sokat emlegetett alvinci kastélyt is, ahol meggyilkolták. Ma már elhagyott, elhanyagolt, romladó épület, de egykor előkelően egyszerű, nemes, tartózkodó ízléssel díszített renaissance kastély lehetett. Régi szépségéből néhány finom profilú kettős ablak és egy-két egyszerű tagolású, de nemes vonalú, háromszögű, illetve egyenes lezárású ajtó maradt. Valamennyi a lombard cinquecentonak Bramante hatása alatt megtszült, megmésedetett irányát követi. Lehetséges, hogy itt is Domenico da Bologna dolgozott, bár erre eddig adatunk nincsen.

Az alvinci kastély és különösen annak kettős, felsőolasz ablakai hosszantartó hatást gyakoroltak Erdély építészetére. Hasonló típusú ablakok előfordulnak vagy előfordultak XVI. századi kastélyokon, Branyieskán, Sárdon, Keresden, Fogarason, Egeresen, Szentbenedeken, Hadadon, Székelyudvarhely, Marosvécsen és Brassóban, azonkívül Gerenden (1633), sőt még a nyárászint-láslói unitárius templom fatoronysisakján is. Tulajdonképpen a korai felsőolasz hatás-hullám elterjedését és irányát jelzi. Ugyanez a stílushullám a Felvidéket (Sárospaták, Márkusfalva, Beckő, Zay-Ugróc stb.) és a Dunántúlt (Németújvár, Kabol) is meghódította.

Tiszta felsőolasz stílusúak a besztercei ev. templom renaissance részletei. Mint ismeretes, a templom átalakítását 1560—63-ban Petrus Italus luganói mester végezte, akiről kézikönyveink általában lekcisinyléssel szoktak megemlékezni és műveként csak a templom oromfalát említik. Ezzel szemben az oromfal nem az ő munkája, hanem tőle származnak a templom és a torony renaissance részletei, többek között a három szép lombard stílusú kapu és a főbejárat meg a sekrestye gyönyörű intarziás ajtószárnyai. Nemes művészetének hatása alatt készült az egyik besztercei ház renaissance homlokzatkiképzése is.

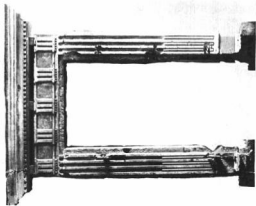
Még a koracinquecento gazdagabb, derűsebb formavilágához tartozik a keresdi Bethlen-kastély régi szárnya az arkádus tornáccal és az öreg toronnyal. Ennek a szárnynak az átalakítását Bethlen György és felesége, Nagy-károlyi Klára kezdte meg 1559-ben, majd később a század végén fiúk, Bethlen Mihály folytatta. Az ő idejéből való a saroktorony M. B. monogramos rozettás ablaka (1598) és egy díszes ajtókeret az egyik boltozatos szobában. Valamikor 1559 és 1598 között épülhetett a bájos, oszlopos-íves tornác, mely a sárospataki vár olasz loggiájának erdélyi magyar változata. A kettő összehasonlítása szinte

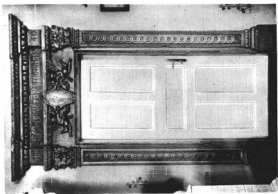
Kolozsvári ajtó 1559. Magántulajdon

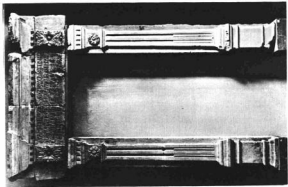
Szilágy-Somlyó. A Báthory vár kapuja 1592

Kolozsvári ajtó a XVI. század végéről, Kolozsvár, Múzeum

Kolozsvári ajtó a XVI. század közepéről, Magánlakáson

Kolozsvári ajtó magyar felirattal 1886. Kolozsvár, Múzeum

Kolozsvári ajtó a XVI. század közepéről, Magánlakáson

Patóczy Zsófia síremléke 1583. Kolozsvár, Múzeum

Haller Gábor és Bocskay Ilona síremléke 1608. Kolozsvár, Múzeum

Szilágycseh, Várkút XVII. század első fele

*Aranyos-Medgyes. A várkastély egyik ajtója
XVII. század közepe*

*Aranyos-Medgyes. A várkastély egyik
ajtója. XVII. század első fele*

Kolozsvári ajtó 1643. Magántulajdon

Kolozsvári kandalló 1582, Kolozsvár, Múzeum

Kolozsvári ajtó 1636. Magántulajdon

Csepregy Mihály sírköve 1704. Kolozsvár, Múzeum

Bethlenzentmiklós, az egykori Bethlen-kastély. Tervezte és építette Bethlen Miklós 1668—1673

Vargyas, báró Daniel-kastély tornáca 1723

kézzelfoghatóan szemlélteti, hogy a formák egyszerűsítésével, az arányok megváltoztatásával, az alacsonyabb oszlopok alkalmazásával hogyan alakult át az ünnepélyesebb jellegű olaszos loggia keresztelül közvetlen, meleg hangulatú erdélyi „kölhábas tornáccá”. Ez az elragadóan bájos arkádors talán Nagykárolyi Klára kezdeményezésére épült, aki a sárospataki vár loggiáját ismerhette.

A XVI. század második felében a koracincincento jellegű épületek mellett mind sürűbben jelentkeznek a későrenaissance formái. A stílusváltozást a fejedelmi udvar fundáloi idézték elő, akik az 50-es évektől kezdve egyre-másra jelennek meg Erdélyben. Legjelentősebb volt közöttük Simone Genga, aki huzamosabb ideig állott a Báthoryak szolgálatában. Működésükről érdekes képet nyújtanak a kolozsvári számadások nyelvei adatai, melyeket Kelemen Lajos gyűjtött össze. Sajnos, a számadások egykori magyar bejegyzője az idegen, olasz neveket sokszor elhagyta és az építészeket röviden a „fejedelmi fundálója”, a „váradi fundáló” (Ottavio Baldigara), a „fogarasi fundáló” néven említi. Az olaszok nagybárára a várak kiépítésén dolgoztak, főleg tervezői és tanácsadói szerepük volt, e mellett tervekét, rajzokat adtak a fejedelmi és a középítkezésekhez. A kivitelezés azonban már mindenütt a helyi kőfaragók és kőművesek kezében volt.

A későrenaissance formáit felhasználó erdélyi építészlet legérdekesebb példája a fogarasi fejedelmi vár arkádus udvara. Első pilanatra szabályoszerű későcincincento, pilléres, rustikaszegélyes arkádsornak látszik, de ha közelebbről megvizsgáljuk, kitűnik, hogy az elválasztó pillérek tulajdonképpen még gotizáló pillérkötegek. A gotikus pillérsomos arkádsornak pedig van egy nagyon hasonló pompás példája, a vajdahunyadi vár Mátyás loggiája (a restaurálás előtti állapotot véve tekintetbe), mely nyilván mintaképül szolgált a fogarasi vár arkádusaihoz. Az erdélyi hagyomány ez esetben is páratlanul érdekes alakban olvasztotta össze a régít az újjal. (Gotikus és renaissance elemek egyesítéséből jött létre még a bonyhái régi kastély érdekes kápolnája is a XVII. század második felében.)

A későrenaissance egyszerű, szigorú, nagyvonalú stílusában épült a szilágysomlyói vár rustikás kapuja, melyet somlyói Báthory István 1592-ben emeltetett valószínűleg kolozsvári mesterekkel. A kolozsvári számadások nyelvekből ugyanis kitűnik, hogy Kolozsvárról hozottat kőművest, azonkívül szekérszám faragott köveket. (Kelemen Lajos adatai.)

A fejedelmi és főúri építkezések fent vázolt fejlődése csak egyoldalú képet adhat az erdélyi renaissancéről, melyet ki kell egészítenünk a kolozsvári emlékekkel. Az idevágó anyag szokatlanul nagy és teljes. Hatál-

mas kőfaragó iskola tevékenységének körvonalaibontakoznak ki, melynek fejlődését körülbelül 150 éven keresztül csaknem lépésről lépésre követhetjük.

Mint láttuk, Kolozsvár volt az az erdélyi város, ahol legelőször tűntek fel az olasz renaissance motívumai. (1471.) Az új ízlés és szellem először a renaissance díszítmények alkalmazásában nyilvánult meg, csak később, körülbelül a XVI. század elején vehette kezdetét a teljes olasz szerkezetek és formák átvétele. A Szapolyai-győzelemről szóló feliratot viselő párkány (1514) már olasz felépítésű, de erős módosításokkal, bizonyos tehát, hogy ez is helyi kőfaragó munkája. A korai elszigetelt darabok után a harmincas években már a kolozsvári iskola lassú kifejlődését figyelhetjük meg. A legfontosabb emlékek Wolphard Adorján erdélyi püspöki vikárius egykori házából (az ú. n. Báthory-ház) kerültek ki. 1534-ből való két nemes tagolású, monumentálisan egyszerű ajtó, melyek bizonyára olasz vésőtől származnak, míg ellenben az 1536-os ajtók helyi mester által készített kissé durvább tagolású utánzatok. Ugyanebből az évből való egy hasonló stílusú párkány kedves vésett virágokkal (Joan Ratiu tulajdona). A síma, díszetlen tagolású, szigorú felépítésű ajtók Mátyás nyéki villájából előkerült töredékekkel mutatnak hasonlóságot, valamennyi a koracincincento szigorúbb, puritán felfogású irányához tartozik. A korai Wolphard-emlékek nemes, egyszerű stílusa a későbbi időkben is nem egyszer talált követésre Kolozsvárról (ajtók 1552-ből és 1581-ből). Ehhez az irányhoz csatlakozik még az 1552-es ebesfalvi ajtó, melyet Apaffy Gergely címere díszít.

1541-ben Wolphard Adorján szolgálatába egy újabb, toskán iskolázottságú, olasz mester lépett, ki a „Sola Salus servire Deo” feliratos, nemes arányú, finom díszű, gyönyörű ajtót faragta. Az ismeretlen olasz mester művésze a kolozsvári renaissancnak egy újabb, díszesebb változatát hívta létre. Valószínűleg még tőle magától származik a Wolphard-ház egyik ablakkerete, melynek szép, rozetta-soros dísz (Benedetto da Majanora vissza-nyúló motívum) igen kedvelté vált Erdélyben (Kolozsvár 1574-es ajtó, Keresd, Nagyszében). Az ő műhelyével áll összefüggésben a Bogner-Gellyén ház díszes axtája, melynek frízét viziszőnyegeken lovagló puttók díszítik és az egyik főtéri ház „Verbum Domini manet in aeternum” feliratos gyönyörű ajtókerete. Már önkényesebb a formák alakítása a Bogner-Gellyén ház 1569-es axtáján és még inkább a H. monogrammos 1553-as axtón. A részletek szeszélyesebb, önkényesebb kezelése azonban a felépítés tektonismását sehohem bontja meg. Olyan festői, dekoratív jelenségek, mint amilyenek a

sárospataki váron láthatók (pl. a Perényi-szárny főkapujának hullámos körvonalú, lezáró díszé, mely a cremonai S. Sigismondo egyik stallumfaragványa után készült), Erdélyben nem fordulnak elő.

A század derekán az 1541-es olasz mester hatása alatt kibontakozó olasz tagolású, gazdag díszű renaissance-szal szemben bizonyos ellenhatás mutatkozik. A díszítés megegyezőszerűsödik, de ugyanekkor a formák mind jobban meghonosodnak, erdélyiekké válnak. Az új irány szép példája az 1559-ből való kapu „Audi vide tace si vis vivere in pace” felirattal és a Wolphard István házából származó 1582-es kandalló. Az előbbin a falpillérfők kiképzésében, az utóbbin a bájos virágdíszben jelentkezik az erdélyi formaakarat. Ehhez az egyszerű erdélyies irányhoz tartozik a Püspöky-ház nagy félköríves kapuja (1575) és a vele csaknem azonos szerkezetű, sajnos csak rajzban ismert, 1584-es Híd-utcai kapu, továbbá a valószínűleg ezekkel egykorú, elpusztult, magyar feliratos kapu a Közép-utcaból, azonkívül az egykori Pákey-gyűjtemény több érdekes darabja. A stílusváltozást a helyi kőfaragók nagyobb-mérvű tevékenysége idézte elő, melyről a város számadáskönyvei rendkívül mozgalmas képet adnak. A följegyzések számos kőművest, kőfaragót említenek, egyes építkezésekről is tájékoztatnak. A kőfaragók között a legkiválóbb volt Seres János, kit sírkövének — a legszebb magyar művésziremléknek — felírta „insignis sculptor”-nak nevez (1579). Jelentőségét bizonyítja, hogy a fejedelem számára dolgozott. Sajnos, mindeddig egy művet sem tulajdoníthatunk neki, noha mesterjegyét ismerjük.

Az építkezésekből és különösen az építetőkől nem hiányzott a szellem nagyvonalúsága és az erkölcsi nagyság sem. Tanúságot tesz erről egy felirat, mely az egyik régi városi épületen még a mult században is olvasható volt: „Pestis dum patriam, locaque vicina destruxit, omniumque animi perturbatione pleni, propter imminentem mortem a laboribus et officio cessant, Antonius Ferenczi iudex primarius urbis Kolosvar, vir prudens et providus, sui memor officii, hoc opus fieri curavit, ut inter mortem et pericula extarar monumentum, se patriam et bonis legibus et publicis aedificiis ornare voluisse. 1544.” Az egész egyetemes művészettörténet nem tud felmutatni építkezési feliratot, mely szebb, bátrabb, férfiasabb, etikailag mélyebb lenne.

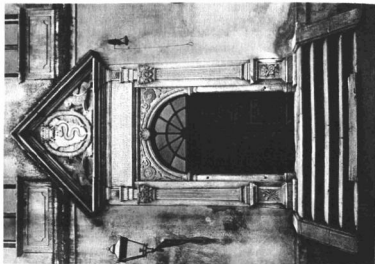
A magyar mecénások és a magyar kőfaragók tevékenysége folytán idővel a feliratokat is magyarul fogalmazták. Magyar nyelvű volt az elpusztult Közép-utcai kapu felírata és magyarul szólal meg az intés a Belmonostor-utcaból származó ajtón, mely egy magyar ötvös házából való „Az mit elkezdes, bizd az

Istenre teljes zivedből, mert ez az Istennek parancollatianak megtartása 1586.”

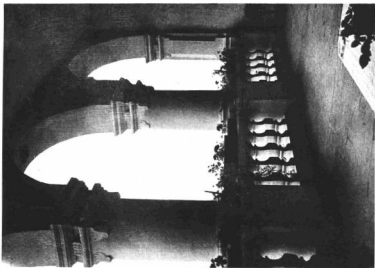
A XVI. század utolsó negyedében a kolozsvári renaissance újabb átalakuláson megy keresztül. A fejedelmi udvar felső-olasz és toskán fundálóinak hatása alatt meghonosodnak a későrenaissance formái. Különösen nagy kedveltségnek örvendett a legszegezőbb, legegyszerűbb forma, a felső-olasz építészettől átvett dór friz és rustika. A különböző művészi provinciák felfogására jellemző, hogy míg a Felvidéken a dorizmus csak elszigetelt darabokon bukkan fel (Zay-Ugrócz), addig Erdélyben meghonosodott, meggyökeresedett. Egyszerű, de kifejező formái még a XVII. század végén is feltűnnek (Kerelőszentpál, Kendilóna). Az új későrenaissance stílusváltozat termékei a Wolphard István monogrammjával és címerével díszített kandallók, ajtó- és ablakkeretek, melyek az ú. n. Báthory-házat, vagyis Wolphard Adorján egykori házat díszítették, továbbá a Pákey-gyűjteménynek a Híd-utcai házból való töredékei. Wolphard István építkezéseit Kakas István folytatta, aki feleségül vette Wolphard özvegyét, Baráth Zsófiát és ilyen módon a ház birtokába jutott. Kakas István építkezéseiből származik az udvarra nyíló két szép ajtó, az egyik rustikás kiképzésű, a másik díszesebb, gazdagabb tagolású, melyet közepén háromszög alakban megtört egyenes párkány zár le. Az utóbbi érdekes motívum lombard eredetű, amely Erdélyben meggyökeresedvén, sajátosan helyi színezetet kapott. Kolozsvárt több helyen előfordul, azonkívül Aranyos-Medgyesen és Nagyszomben.

Kakas István építkezéseivel kapcsolatos a címerével díszített ú. n. zodiakus-szoba, a legszebb renaissance belső tér Erdélyben. Nevét a zodiakus faragott jelvényeiről kapta, melyek a boltsapkák gyámköveit díszítik. A zodiakus-szoba már azért is fontos, mert segítségével fogalmat alkothatunk Mátyás budai palotájának termeiről, amelyeknek egy része, mint a fennmaradt gyámkövek bizonyítják (Fővárosi Múzeum kőtára), olasz hatás alatt szintén így volt boltozva. A Kakas-ház termében a faragványok stílusa és a boltozat meghittan alacsony arányai adnak az eredetileg olasz formáknak erdélyies színezetet.

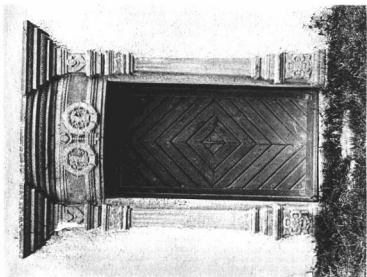
Bármennyire is sok emlék maradt fenn Kolozsvárt, az itteni kőfaragó műhely munkásságáról mégsem adhatnak teljes képet. A kolozsvári renaissance kőfaragó-iskola tevékenysége csak az egykorú levéltári adatok világánál bontakozik ki a maga teljességében. Az idevágó leggazdagabb forrás a kolozsvári városi számadások feljegyzései, melyeket Kelemen Lajos kutatót fel és gyűjtött össze. Az adatok főleg arra vetnek fényt, hogy az erdélyi fejedelmi és főúri építkezésekhez, még

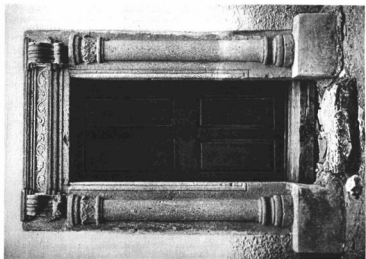
Bethlémszeméskő. Az egykori Bethlémszeméskő kapuja 1673

Bethlémszeméskő. Az egykori Bethlémszeméskő tornáca

Kézdivászló, a Fekete István-helyrajza ajtója 1686

Vargyas, a Szent István-templom ajtója, XVII. század második fele

azokhoz is, melyeknél olasz fundátor dolgozott, Kolozsvárról hoztattak kőfaragókat vagy sokszor egyenesen innen szállították a kész, kifaragott köveket. Vagyis a levéltári feljegyzésekből ugyanazt olvashatjuk ki, amit már az emlékek ismertetésénél megállapítottunk, hogy az erdélyi épületek művészi kifejezése erdélyi mesterek kez munkájára. A gazdag levéltári anyagból csak egy-két jelentősebb adatot emlíünk ki. Faragott köveket vittek Kolozsvárról a gyulafehérvári palotához, a fogarasi szentegyházhoz, a fejedelem dési és tordai építkezéseibe, Gálfi János marosújvári kastélyához, — melyet kolozsvári kőművesek is építettek — továbbá vittek faragott köveket Egeresre, Szilágyságba stb. A feljegyzések a kőfaragókat is megnevezik. Legnevezetesebbek voltak Diószegi István és Szilágyi János, mindkettő a fejedelem szolgálatában állott. A fundátorok között is volt egy magyar, a számadások azonban csak öccse nevét említik, akit Nagy Péternek hívtak.

A kolozsvári kőfaragók vidéki működésének legérdekesebb emléke az egeresi várkastély, amelynek 1572-ből való faragott nagy kapuja a kolozsvári renaissance századközépi gazdagabb, de mérsékelt díszű változatát követi, míg a későbbi részek már a szigorú dorizmus jegyében készültek. A kolozsvári stílussal függ össze az Apaffiak ebesfalvi kastélyának díszítése is. Mi sem jellemzőbb a kolozsvári kőfaragó-iskola messzeható erejére, minthogy Debrecen egyetlen ismeretes renaissance emléke, az 1582-es ajtótorony is a kolozsvári stílus hatását tükrözteti.

Kolozsvár jelentősége mellett a többi városok szinte eltörpülnek. Még a legtöbb emlék Nagyszombatban maradt fenn, néhány szép kapu és ajtókeret és egy-két érdekes stílusú oszlop a már lebontott arkádós udvarokból. Stílusuk nagy vonásokban közeláll a kolozsvári emlékekhez, vagyis olasz formáknak a helyi ízlésnek megfelelő átalakításai. Az olasz igazodásnak az a magyarázata, hogy a század derekán Szebenben és Brassóban is olasz mesterek honosították meg a renaissance-t. (Italus architectus és Lucas Italus lapicida). De e mellett már korán jelentkeznek a szász felfogás egyéni sajátosságai, különösen a Thomas lapicida által szignált, 1552-ből való szép ajtón. Még erősebben és tisztábban bontakoznak ki a szász renaissance-stílus jellemvonásai a fennmaradt síremlékek hosszú sorozatán. A szász kőfaragók a számukra idegen, olasz stílus formáit ezeken a síremlékeken teljesen elvetik, a német renaissance díszítő elemeit alkalmazzák és ezeknek fantasztikus halmozásában, festői, nyugtalan keverésében keresik és találják meg a szellemüknek megfelelő stílust. Ha talán összbenyomásban nem

is mindig sikerültek, részleteikben, különösen a kisméretű figurális ábrázolásokban (puttók, angyalok, címerképek) sok kedves és szép motívum található (Johannes Waida sírköve Nagyszombatban, 1599). A szász sírkövek német díszítő elemeik folytán sok rokonnosítást mutatnak a Dunántúl és Felvidék hasonló stílusú németes emlékeivel.

A másik szász központ Brassó, ebből az időből csak alig egy-két emlékek rendelkeznek (Katalin-kapu címertáblája 1559). Erdekes jelenség, hogy a szász felfogás itt nem csak a sírköveket, hanem a néhány fennmaradt építészeti maradványon is érvényesül (a Kornzeile 3. számú ház angyalokkal díszített ajtaja).

A szobrászat a XVI. század folyamán az építészettel szoros kapcsolatban fejlődött, annál is inkább, mert csaknem kizárólag annak díszítésére szolgált. Onálló szoborműveknek csak a síremlékek tekinthetők. A díszesebb emlékek ebben a korban is követik a hagyományos erdélyi tumbaformát, csak az egyszerűbbek sírkölapok. Ennek a típusnak többször idézett emlékei a gyulafehérvári Szapolyai-tumbák, melyeknek díszítésébe német elemek is vegyülnek. Az oldallapokat borító domborművek is valószínűleg német hatás alatt készültek, bár valószínű stílusuk, egyszerű ábrázolásmódjuk a Hunyadi-tumba hagyományaihoz kapcsolódik. Később a figurális dísz egyre jobban háttérbe szorul. Patócsy Zsófiának (Bebek Györgyné) Küküllővárról származó gyönyörű síremlékén (1583) az oldallapok síma felületét csak három virágtő ékesíti. Szívhezszólóan közvetlen, egyszerű ékesség, mely bájos összhangban van a feliratot tartó két gyermekalakkal és a finoman tagolt olaszos keretelésekkel. Ugyanekkor kialakult a tisztán ornamentális díszű tumbák típusa. Ilyen Petky Mihály síremléke (1582) Székelyderzszen (Ferencci Sándor közlése), továbbá cesedi Báthory István tulipános tumbája Nyírbátoron (1605). Ennek a típusnak legkíválóbb példája Haller Gábor (1608) és Bochkay Ilona közös tumbája a fehéregyházi ref. templomból, melynek szépsége az ornamentális díszítőmotívumok finomérzékű, mértékertő alkalmazásában rejlik. Figurális sírkövek ebben az időben már inkább csak a Meszesen túl fekvő vidékeken fordulnak elő (Báthory-sírkő Percsen, Zólyomi Tamás sírköve 1588 Székelyhíd.)

A XVII. században a művészeteknek és ezzel együtt a renaissance-építkezésnek új lendületet adott Bethlen Gábor uralmának kezdete. A nagy fejedelemről írja Szalárdi, hogy „sok volna előszámolni az építésben való telhetetlenségét”, a „királyi nagy, kiterjedt fun-

dálásait." Bethlen építkezett Váradon, Déván, Vajdahunyadon, Alvincen, Balázsfalván, Radnóton, de főként Gyulaférvárt, melyet minél pompásabb székhellyé akart fejleszteni. Széleskörű városrendezési és városépítési terveinek megvalósítása érdekében a főurakat, városokat, megyéket arra kötelezte, hogy Gyulaférvárt házat építsenek. Ugyanitt az építtetni akaró polgároknak ingyen telket ad. Építkező szenvedélye odáig viszi, hogy 1624-ben szigorú parancsban rendeli el az uralma alá tartozó Kassa házainak újjáépítését. A kassai főbíró a város tanácsülésén a következőképpen jelentette be a szokatlan rendeletet: „pénteken hozzám jöve Ormánközy uram és hozá ő felsége decretumát, melyet én másnap mingyárást felhivatván az nemes tanácsot, proponáltam ő kegyelmeknek és megolvásván, csak elmélkedtunk az ő felsége kívánságán, melyben azt kívánja, hogy minden ember 40 nap alatt házait építeni kezdje, mert valaki az ellen cselekszik és építeni nem kezdi házait, egyáltalában elfoglatlatja ő felsége és annak adja, az ki megépíti." Ilyen rendelkezésről, ilyen tervekről csak Mátyás uralkodása idejében hallhattunk. Ugyancsak a nagy király halála óta először találunk ismét sűrű művészi vonatkozásokat a követutasításokban, sőt még a törvényekben is. Művészi udvartartása egyébként is Mátyáséra emlékeztet. Vásárlásait ő is Itáliában végezteti, Velencéből hozat kárpitokat, selymeszöveteket, ötvömmunkákat, bronz-gyertyatartókat, kristályedényeket. Velencéből hazakerkezett „kolosvári áros emberek”-től olasz festményeket vásároltat. Udvarában olasz zenészek, orvosok, ötvösök és építészek élnek. Építkezéseit olasz fundáló, a mantovai Giovanni Landi és a velencei Agostino Serena vezették. Mellettük a helyi kőművesek és kőfaragók egész sora dolgozott. Gyulaférvári palotájának ajtó- és ablakkereteit Kolozsvári faragták. Legjelebb kőfaragója Diószegi István volt. A fejedelem messzenéző terveinek fényes bizonyítéka, hogy a magasabbrendű tervező-építészetre magyarokat akart nevelni, akik majdan az olasz fundálókat felválthassák. E célból küldte le Pálóczy Horváth Jánost Padovába, építészetet tanulni.

Az építkezések föllendülésével szükségessé vált a különböző kőműves és kőfaragómunkák szabályozása. E célból a fejedelem 1627-ben rendeletet adott ki, melynek rendkívül érdekes, szép magyar szövegéből a következő tételeket idézzük: „Egy Aytó mellyékétől cziffrás faragot műv, kinek az szemöldöke kornisos, az magassága tiz arasz, az virága négy arasz, adgyanak töle hét forint. — Az mely aytó városi módon igen szép cziffrás Mester remekben tsinált, felálló szép kornisaival adgyák tiz forinton.”

Sajnos, Bethlen Gábor alkotásai jóformán mind elpusztultak. Pompás gyulaférvári palotáját a XVIII. században átalakították, a régi faragványokból egyetlen darab sem maradt meg híromdónok. Gyulaférvári építkezéseinek egyedüli emléke a székesegyház tornyának renaissance koronázó párkánya. Megismétlődik a magyar művészettörténet végzetes: a vezető, irányító központ alkotásai, művészete ismeretlen marad előttünk. Csak vidéki építkezéseiből őrződött meg egy-egy kisebb jelentőségű töredékrész, a szamosújvári vár új szárnya, melynek északolasz formái Giovanni Landitól származnak, azonkívül a dévai Magna Curia egykori magyar feliratos kapujának (1621) szétszedett darabjai és a hasonló stílusú vajdahunyadi kapu. Mindkettő kiképzése a kolozsvári renaissance stílushoz igazodik.

Bethlen Gábor utódának, I. Rákóczy Györgynek szolgálatában szintén olasz fundálók állottak. Uralkodásának kezdetén Agostino Serenával dolgoztatott, később 1648-ban, újabb fundálókat és kőműveseket hozatott Velencéből (Kelemen Lajos adata). Valószínűleg Serena adta a tervrajzot az elpusztult váradí templomhoz, melyet először ötszögletesre terveztek, „minthogy az vár öt szegre vagyon csinálva, az templom is úgy tetszenék inkább, hogy öt szegre lenne”, de később aztán mégis „négy szegre intézték a templomot.” (1639). Serenának ma már csak egyetlen munkája áll, a radnóti kastély, melynek építését Bethlen Gábor kezdte meg és Rákóczy György fejezte be. A főkapu felirata már Rákóczy György nevét viseli. Ugyanitt van elhelyezve az építés signaturáját viselő táblácska: „Augustinus Serena Architectus Venetus Opera Regit.” Nagyon jellemző felirat, melyből világosan kitűnik, hogy Serena csak a tervező építész volt. Tőle származik a kastély felsőolasz típusú, négyszögletes, sarokbástyás alaprajzi elrendezése, továbbá a déli oldal egykor derűs, nyitott, ma már befalazott arkádsora. Valószínűleg ezért a munkájáért kapta Serena a fejedelemtől a magyar nemességet. (Kelemen Lajos adata.) A kőajtó- és ablakkereteket 1651-ben készen, kifaragva hozták Kolozsvárról (Herepei János közlése.)

Rákóczy György nagykiterjedésű építkezéseiről kedvelt embere, Szalárdi János tudós a legrészletesebben, míg a munkálatoknál alkalmazott mesterekről ismét a kolozsvári számadáskönyvekből meríthetjük a legpontosabb adatokat. Ezekből kitűnik, hogy ő is elsősorban kolozsvári kőfaragókkal és kőművesekkel dolgoztatott, de azonkívül százokkal és székelekkel is.

A Bethlen—Rákóczy korszak kiemelkedő és jellemző emléke az aranyos-medgyesi Lónyay-kastély. Ma már pusztuló épület, félig-

*Kolozsvár, Farkas-utcai ref. templom
A szűzék részlete 1646*

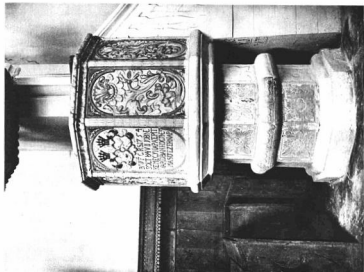
*Kolozsvár, Farkas-utcai ref. templom
A szűzék részlete 1646*

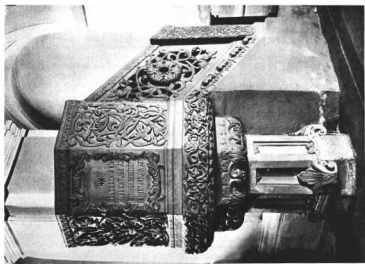
*Szent-Benedek, gróf Kornis-kastély
Aptó a XVII. század második feléből*

Magyar-Valkó, ref. templom. Szűzék 1722

Hadad, ref. templom. Szécsén 1714

Fogaras, ref. templom. Szécsén a XVII. század második feléből

meddig rom. Mégis renaissance-művészetünk szempontjából megbecsülhetetlen értékű, mert jóformán még XVII. századi alakjában áll előttünk. Szerkezetén, felépítésén a későbbi korok alig változtattak valamit, érdekes faragványai, kőajtó- és ablakkeretei nagyrészen ma is helyükön vannak. A vár négy-szögletű alaprajza, a négyoszlopes sarokbástyákkal olyan, mint a radnóti kastélyé, vagyis a felsőlászlavideki kastélyok szerkezetét követi. Homlokzati kiképzése, mint Erdélyben még a gotikus korra visszamenő hagyományok hatása alatt általános, a nagy falfelületek és az egyszerű tagolású ablakkeretek összhangján alapzik, a magyar felfogásnak szokatlan látszatarchitektúra itt is hiányzik. Gazdagabb faragást a főkapun, egy-két ablakon, de különösen a belső ajtó változatos sorozatán találhatunk. A főkapu 1630-as dátuma és az ajtókon előforduló 1620 és 1657-es évszámok az építés idejéről is tájékoztatnak. A főkapu feliratából és ezekből a dátumokból következik, hogy a kastély csaknem teljes kiképzése még Lónyay Zsigmond megbízásából készült és valószínűleg csak a falfestmények valók Lónyay Anna idejéből, aki mint tisztartója, írja, leginkább a napnyugati sarokbástya „Paradicsom szobájában” szeretett tartózkodni. A faragott ajtó legnagyobbrésze a kolozsvári renaissance-stílust követi, az ismerős kolozsvári típusok — a dór triglyphes frizú, a rustikás, a háromszögben megtört oromzatú ajtó kiképzések — igen erőteljes faragású változatai. Emellett egy új érdekes stílusirány jelentkezik, — valószínűleg a Partium művészetének hatására — amely roppant egyszerű, szűkszavú, de szinte monumentális erejű levél-dísszel élénkíti meg az egyes ajtó- és ablakkereteket.

Az aranyos-medgyesi várkastély erőteljes stílusával, különösen annak Báthory-címeres ajtajával rokon a szilágycsehi várkút felölhas eredetű, egyszerű, szinte durva, de kifejező díze, melynek puritán tagolása, hatalmas rozettái kitűnően illenek a várépítéssel hangulatához.

Kolozsvárról, a hatását messzesugárzó renaissance-központból is maradt fenn több fontos XVII. századi emlék, melyek azt bizonyítják, hogy a város a XVI. században olasz elemekből kialakított, sajátos formanyelvéhez hű maradt. Stílusán észrevehető a későrenaissance formák, különösen a dorisum egyszerűsítő hatása, de a XVI. század végén uralkodó szigorúság megenyhült, a díszítőkedv is újra felszínre tör, itt-ott új, érdekes ötletekkel szelneve.

A sok névtelen kolozsvári kőfaragó közül Diószegi Péter emelkedik ki. Szignált munkáját, Sükösd György síremlékét (1632) finom tagolások, jó arányok, a fekvő alak ábrázolá-

sában pedig közvetlenség jellemzi. Kevésbé sikerültek a tumba homlokoldalát díszítő erőnyalakok. A XVII. századi kolozsvári szobrászat másik érdekes emléke egy címeres gyámkő, mely török-magyar párviaadtal ábrázol élénk közvetlenséggel, friss megfigyelőképességgel. A kolozsvári kőfaragók jó hírneve a század közepén sem csökken. Lónyay Zsigmond is azt kívánja végrendeletében, hogy „kolozsvári szép faragott kőből” állítsanak neki emléket. A fejedelmek nagyobb igényű síremléket azonban már külföldi szobrászok faragtak. Bethlen Gáborét Antonio Castello, Rákóczy Györgyét pedig Lengyelországban csináltatta Lorántffy Zsuzsanna. A kolozsvári mesterek véssője alól kikerült sírkövekből egy-két szép darab ma is megvan a kolozsvári temetőben, egynehány pedig a múzeumba került. Egyszerű, de kedves díszük csaknem kizárólag virág- és levélmotívumokból áll. Valamennyi között a legzebb Csepregy Mihály sírköve (1704), amelynek egyszerű tagolása, szűkszavú levéldíszje, a tudós professzorhoz illő nemes, komoly felfogást tükrözteti.

A szász kőfaragást a XVII. században Elias Nicolai képviseli, aki a magyar főurak számára is többiben dolgozott. Művésze a megelőző század szász sírköveiből fejlődött ki, annak német későrenaissance formakincséhez kapcsolódik, melyet barokkos irányban fejleszt tovább.

A fejedelmi Erdély renaissance művészetének koronája a bethlenszentmiklósi kastély. Mint a főkapun levő felirattól kitűnik, a kastélyt Bethlen Miklós emeltette 1668-tól 1673-ig, de az épület fejlesztése, teljes kiépítése a Rhédey-címerek bizonyossága szerint még második házassága (1686) idejében is tartott. Ugyanebben a felirattal Bethlen Miklós sajátmagát nevezi a kastély építészének, „architectus”-ának. Ha végjgondoljuk a fiatal erdélyi főúr neveltetését, külföldi iskoláztatását, utazásait, nem is találhatjuk különönségek vagy éppen hihetetlennek a felirat szövegét, mely egy magyar művésznévvel ajándékoz meg bennünket. Bethlen Miklós külföldi egyetemi tanulmányai alkalmával építéstani is hallgatott Utrechtben és Leydenben, azonkívül járt Franciaországban és Velencében. Művészi felfogásának kifejlődésére, amint éppen kastélya bizonyítja, a két utóbbi hely volt hatással, Hollandiában inkább csak az elméleti és technikai ismereteket sajátíthatta el. Réverend abbé azt írja a kastélyról, hogy francia módra*) készült. Ezt a megjegyzést csak az épület alaprajzára, beosztására lehet vonatkoztatni, amely tényleg a francia rendszer szellemében, szigorú szimmetriával, de a gyakorlati szükséglet is szem előtt tartó ügyes-

* Erdélyben csak Küküllővár emlékeztet hatalmas kerek bástyáival a francia kastélyokra.

séggel van megtervezve. Jobban érvényesül a kastélyon az olasz befolyás, Bethlen Miklós velencei tartózkodásának emléke. A derűs, arkádós homlokzat nyilván Jacopo Sansovino palotáinak hatása alatt keletkezett. Bethlen Miklós azonban sem francia, sem olasz mintaképeit nem utánozta szolgailag, hanem csak olyan motívumokat vett át, melyeket a hazai földön is felhasználhatott. Az átvett formákat egybeforrasztotta a régi erdélyi hagyományokkal és így válhatott kastélya az erdélyi renaissance pompás alkotásává. A homlokzat, bár derűs arkádsora velencei eredetű, mégis jellemzően erdélyi vonásokot mutat a magas tetőzetben, a négyszögletes sarokbástyákban, a díszítésekben és a tornác kedves, alacsony, tömzsi oszlopai-ban. Ezek már nem olasz, hanem tiszta erdélyi formák, amelyeknek művészi előkészítését a sárospataki és keresdi kastélyok oszlopaiban találjuk meg. Hasonlóképpen erdélyi stílusvonások tűnnek fel a tervező építész által kitűnően megszerkesztett főkapu rózsás díszítményein, melyek a kolozsvári Farkas-utcai ref. templom katedrálisra emlékeztetnek. Ezek a részek helyi, erdélyi kőfaragók munkái, akik régi hagyományokat követő mintáikkal lényegesen hozzájárultak a kastély helyi jellegének kialakításához. A Bethlenszentmiklósi kastély arkádós homlokzati kiképzésének is megvannak az előzményei és következményei Erdélyben, mégpedig a korábbi radnóti fejedelmi kastélyban, melynek arkádjai ma már be vannak falazva és a későbbi zsigóri Wesselényi-kastélyban, amelynek kiképzése Bethlenszentmiklós nélkül elképzelhetetlen. A Bethlenszentmiklósi kastély minden ízével mélyen bent gyökereszik Erdély művészetében. Felépítésével Bethlen Miklós éppoly maradandó emléket állított magának, mint megfigyelésekben gazdag önéletrajzával.

A XVII. század második felében új művészi tényező jelentkezik, a Székelyföld. A renaissance itt is még a XVI. század folyamán honosodott meg. A XIX. század feljegyzések, különösen Orbán Balázs leírása több renaissance-stílusú épületről emlékezik meg, sőt egy magyar kőfaragóról, Magyar Benedekről is tud. A kolozsvári számadáskönyvekből pedig kiderül, hogy a XVII. századi fejedelmi építkezésekben székely kőművesek és kőfaragók is résztvettek. Helyi székely mesterek munkáinak kell tekintenünk a XVII. század második feléből való székelyföldi emlékeket, mert mind a kolozsvári stílusból, mind a brassói-szebeni szász renaissance-változatnál eltérnek. A fejlődés középpontja és irányítója Háromszék lehetett, innen való a legfontosabb emlékek és itt alakult ki a nemesi kúriának egy új típusa. A háromszéki kúriát az jellemzi, hogy a hom-

lokzat közepén az épületestől arkádós tornác ugrik elő. Amennyire a fejlődést rekonstruálni lehet, ennek a típusnak legelső emléke Basa Tamás egykori zabolai kúriája volt, amelyből csak az arkád egyik nyolcszögű törpepilléje maradt meg, azonkívül főkapujának töredékei. Az utóbbi Bethlen Miklós és első felesége, oszlói Kun Ilona által végeztetett építkezések maradványai (1680). A főkapu felépítése a két keretelő féloszloppal és a gyámköves párkánnyal, valamint virágos díszítése új stílusváltozatot képvisel, mely a vargyasi Daniel-kastély egyik szép, szerencsére épségben megmaradt atajának kiképzésére is hatott.

A székelyföldi renaissance másik változata jobban ragaszkodik az olasz díszítő motívumokhoz és tagoló elemekhez, melyeket finom stílusérzékkel igen lajos faragásban alkalmaz. Ehhez az irányhoz tartozik az olaszteleki kastély Daniel-cimere (1669), a csik-somlyói Mikos-sírkő (1686; Keöpeczi Sebestyén József közlése) és a Perkón levő kápolna (Kézdiszentlélek mellett) gyönyörű kapuja (1686), melyet Ferenczi Sándor fedezett fel. A finom arányú, tartózkodó díszű kapu nemcsak a háromszéki, hanem általában az erdélyi renaissance egyik legnemesebb emléke.

Székelyföldön áll a gyergyószárhegyi Lázár-kastély is, mely 1631-ben nyerte renaissance-díszítését. A pártázatos oromdísznek, az „olaszfok”-nak ma már ez az egyedüli emléke Erdélyben. Elszigetelt emlék, pártázatának kiképzése még leginkább a lengyel emlékekhez áll közel. Szalárdi leírásából tudjuk, hogy Bethlen Gábor váradi és gyulafehérvári palotái is olaszfokosak voltak, amelyek azonban, mivel a fejedelm velencei és mantovai fundálókkal dolgoztatott, valószínűleg a felsőolasz stílus követtek.

A XVII. század végére az erdélyi renaissance-stílus ennek a területnek legtávolibb zugába is elhatolt. Az egykori Partiumtól a háromszéki síkságig egész Erdélyt behálózta. Ha a megmaradt nagyszámú emlékhöz hozzávesszük az írott adatok nagy tömegét, úgy nyugodtan állíthatjuk, hogy nem volt Erdélynek része, hol nem faragtak és építkeztek volna renaissance-stílusban. A meghonosodott olasz formákból kifejlődött, önálló erdélyi renaissance a fejedelemiség idejében nemzeti stílus lett. A formák megmagyarosodásával együtt kialakultak a magyar elnevezések is: kerengő, kőoszlopokon álló folyosó, orsós korlát, függőlábás ablakú házak stb., melyek az arkádós udvar, baluster, balustrade fogalmakat jelzik, továbbá az orsós olasz fák, olasz fok, olasz korszó, olasz koszorú megjelölések, melyek azt mutatják, hogy a kortársak tudtak az erdélyi formák olasz eredetéről.

A századfordulón Erdély politikai helyzete

megváltozott. Az új államformával, az új uralkodóházzal együtt bevonult az új stílus, a barokk. Erdélyben azonban a barokk igen erős renaissance-hagyományokra talált, melyek még elég erősek és fejlődésképesek voltak. A XVII. század végén, a XVIII. század elején a kastélyok még renaissance-stílusban épülnek, mint pl. a kendilőnai Teleki-kastély (1698) és a szentbenedeki Kornis-vár kapu-bástya (1720). Még a barokkos formák is igen sokáig kénytelenek a régi renaissance szerkezetekhez idomulni és csak egyes, alárendeltes részletekben érvényesülhetnek [a gyulafehérvári székesegyház sekrestyeajtaja, ugyanott az egykori pénzverő-ház kapuja (1714), a mikházai zárdá és a csákiórbói kastély kapuja (1766) stb.]. Sőt a tipikusan barokk-kastélyokon is nem egyszer előfordulnak háromszögű lezárású ablakok, az erdélyi renaissance jellemző formái (dévai Magna Curia, bonczidai Bánffy-kastély.).

A székyei megyékben meg éppen új lendületet vesz a renaissance-irány. Ennek az utóvirágzásnak az emlékei a vargasi Daniel-kastély (1723) bájos tornáca, melyen a tartó baluster-oszlopokat, a köorsókat már szélesebb kosárirékek kötik össze, valamint a háromszéki kúria hosszú sora. Az utóbbiak (Sepsiszentgyörgy, Kézdiszentlélek, Imedcsfalva, Kisborosnyó, Uzon, Zabola) a Basa-kúria arkádós előtornácós típusát követik. A későbbi stílusoknak megfelelőleg azonban az arkádókat legtöbbször törpe, négyszögű pillérek hordják. Jellemző vonásuk, hogy az ívek mindenütt igen alacsonyak, a törpepillérek meg szélesek. Ugyanez a feltagolás jut kifejezésre a csíkrákosi templom tornácsi oszlopok, íves tornácaiban is. A háromszéki derűs, barátságos kúriatípus a Barcaság szász épületeire is erősen hatott.

A XVIII. századra csik az erdélyi renaissance legbájosabb, legmagyarabb változatának, a virágos renaissance-nak teljes kibontakozása, dús virágzása is, noha gyökérszála messze visszanyúlnak. A gyulafehérvári Lázó-kápolna olasz díszítését meg-megszakító egyéni virágmotívumok, az 1582-es kolozsvári kandalló üde faragványa, a gyulafehérvári Kendy-sírkő oldallappöredéke és a kolozsvári Filsch-ajtó (1597) az új irány első, még bátortalan megnyilvánulásai. A XVII. század folyamán a motívumokban meggazdagodott, formailag lassan kialakult stílus néhány pompás katedrát hozott létre.

Sorrendben az első a kolozsvári Farkas-utcai ref. templom gyönyörű katedrálja, melynek mestereit, keletkezésének dátumát Kelemen Lajos kutatta fel. A katedrát a magyar Benedek mester, a fejedeleme kőfaragója, és a szász Elias Nicolai faragták 1646-ban. Elias munkája a hat alabástromból készült betélap a gyümölcskosmós és olasz kor-

sós díszítéssel, a talpzat virágdomborművei és a díszes keret ellenben Benedek mestertől származnak. A két különböző fajhoz tartozó mester eltérő felfogása az egy-ugyanazon erdélyi renaissance-stílus keretein belül is határozottan érvényesül. Elias részleteiben több a naturalizmus, erőteljesen kiemelkedő formái barokkosak, térkitöltése, különösen a táblák sarkaiban zsúfolott. Ezzel szemben Benedek mester faragványai laposak, mintázásuk rajzserű, térkitöltésük egyenletes, a virágdísz nem naturalisztikus, hanem természetközelsége ellenére is finoman stilizált, a kerettagolások a nemes olasz formákat követik. Ugyanilyen alapvető különbségeket figyelhetünk meg magyar és szász feltagolás között, ha Elias Nicolai Apaffy-síremlelkét (1638) összevetjük Diószegi Péter művével, a Sükösd-tumbával (1632). Az utóbbin a tagolások világosak, a díszítések, melyek az olasz renaissance motívumait követik, lapos faragásúak, az előbbit viszont a német díszítőelemek túllárado gazdagságban, kiemelkedő, magas reliefű faragásban borítják el.

A virágdíszes stílus egyik ága a XVII. század második felében már áthajolt a népművészet felé. A szentbenedeki Kornis-kastély hímes oszlopai, melyeket Molnár Albert faragott 1673-ban (Pásztortűz. 1924.) és ugyanezen a kastélynak virágindás kőajtófelei már a népies művészet előzményei és előfutárai. Hasonló jelentőségű az aranyosmedgyesi kastély egy-két ablakán levő indás dísz, melynek sajátos ritmikájú vonalai később a kalotaszegi kapukon térnek vissza. A magyarvalkői református templom szószékének (1722) mestere viszont még az erdélyi renaissance olaszosabb formakincséből meríti akanthus motívumait, csakúgy, mint a címereslevélfestők lapszéldíszítéseiket, melyek feltűnően közel állanak hozzá (v. ö. marosvásárhelyi Kovács Péter címereslevelével).

Valószínűleg a fejedelmi korszak utolsó szakában készült a fogarasi ref. templom sebeli virágpompával borított, faragott katedrálja. Keletkezési időpontjáról pontos adatunk nincsen, mert eredeti feliratát a múlt században lecsiszolták és helyébe vésték a jelenlegit. Csak annyi bizonyos, hogy a mostani templom egyébként faragott, renaissance-díszével együtt a régi fogarasi szentegyházból való, melynek építését a XVI. század végén kezdték meg és a XVII. században Bethlen Gábor, Rákóczy György és Apaffy Mihály fejedelmek folytatták és fejezték be. A jelenlegi templomot árva Bethlen Kata építette, akivel ma is elmondhatjuk, hogy a templom olyan szép, hogy ha „valaki megnézi, mindennek egész contentuma legyen benne.” A katedra valószínűleg Apaffy Mihály idejéből való, talán a fejedelemasszony, Bornem-

issza Anna megbízásából készült. A gazdag, tisztán ornamentális díszítés szinte keleties pompával borítja el a szöszék lapjait, a keleti művészetre emlékeztet a feljáró áttört faragása is, de az egyes díszítő elemek, a bonyolult és mégis szigorú szerkezetű indaszövevényben felbukkanó akanthus levélbimbók, rozetták, levelesbimbók, levsorok elárulják felsőolasz eredetüket. A kapcsolót azonban nagyon távoli. Az átalakított formák már sajátosan erdélyiek, éppúgy, mint az indamotívumok egymásbafonásában, a lapos faragásban és a katedra felépítésében megnyilvánuló felfogás. A katedra mesteréről eddig még nem sikerült közelebbit megtudni. Stílusa, bár a kolozsmezei és háromszéki emlékekhez egyaránt közeláll, egy ismert művésznévvel sem hozható kapcsolatba. Lehetséges, hogy mestere talán helyi származású volt, annak a nevezetes fogarasi magyar kőfaragó- és építész-céhnek tagja, amelyik még 1621-ben kapta céhlevelét Bethlen Gábertól.

Mind a Farkas-utcai, mind a fogarasi katedrán az olaszos díszítő elemek mellett egy új virágmotívum tűnik fel, a tulipán. Régente sokat és büszkén emlegetett magyar motívum, amelyet ma már legtöbbször megtagadnak, bár gondolatlanul. Erdélyben a XVII—XVIII. században számos emléken fordul elő, melyeknek segítségével eredetét is megállapíthatjuk. A tulipánmotívumnak két változata van. Az egyik lantalakú, középen külön kirajzolt maggal. A másik változat nem ilyen stilizált, hanem a tulipánvirágot fodorosszerű, dús kehelyleveleivel együtt, naturalisztikusan ábrázolja. Az első keleti eredetű, nálunk török-perzsa szőnyegek, selyemszövegek behozatala útján terjedhetett el (l. a Boockay-korona tokját borító perzsa szövet tulipánjait). A legkorábbi keltezett emlékek, melyeken előfordul; Berkenyesi Istvánka sírköve (1595), eszedi Báthory István nyírbátori tumbája (1605) és Haller Gábor síremléke (1608), sőt talán Wesselényi István gyekői sírköve (1584; jelenleg a zsigódi kriptában) is ide lehet számítani. Ezt a tulipánformát vette át a népművészet (Kalotaszeg, Székelyföld). A keleti eredetű tulipán nem tévesztendő össze az olasz eredetű akanthus levélbimbóval, amelynek annyi szép változata fordul elő az erdélyi faragványokon, címeresleveleken és hímszécsken (v. ö. a Farkas-utcai, magyarvalkói és fogarasi szöszékek díszítését.) A másik tulipánváltozat nyugati eredetű, valószínűleg a Németországból, főleg Augsburgból behozott ötvösmunkák révén honosodott meg mind a magyar, mind a szász nemzet körében. Míg azonban a szászok dúzzadó, barokkos formákkal, naturalisztikusan ábrázolták (v. ö. Hann Sebestyén műveit és a barcsági faragványokat), addig a magyarok lapos reliefben, stilizálva,

szíromleveleit kibontva mintázták. Ebben a stilizált formájában jelenik meg a nyugati tulipán a legelső köemlékeken, a gyulafehérvári Mikó-ház töredékén (1629), méginkább a kőröspataki Kálnoky-kripta ataján (1685) és később Sipos Dávid munkáin. Meglepő, hogy a stilizálás módja, a szíromkibontás rajza, a természetközelség és a stilizálás harmóniája a virágábrázolásban mennyi rokonságot mutat a korábbi honfoglaláskori és a későbbi népművészeti emlékeinkkel. Bár a motívumok eredete mindenütt más és más, stílusuk is a különböző korszakok szerint változik, a felfogás mindig ugyanaz. Ebben a közös szellemiségben, közös formaakarásban, nem pedig az egyes motívumok feltelezett folytonosságában nyilvánul meg az ősi magyar szellem.

A virágos renaissance legdúsabb hajtásai már a XVIII. században bontakoztak ki. Ekkor már két különböző változata alakult ki, a kolozsmezei és a székelyföldi. A kolozsmezei stílus a Farkas-utcai katedra hagyományain nőtt nagygyá. Benedek mester stílusának, sőt még technikájának hatása alatt készült Ujhelyi Gábor ötvös kolozsvári házának (Pásztortűz, 1925. 285. l.) mesés-szép, virágos ablaka (1724), melyet talán éppen a tulajdonos aranyműves rajza után faragtak ki. Ugyanilyen stílusú, szépsége is egyenrangú darab a Fő-tér egyik házának virághímes párkánya. A század legkiválóbb magyar szobrásza, Sipos Dávid, kinek elfeledett nevét Kelemen Lajos emelte ki a mult homályából, szintén a kolozsvári emlékek befolyása alatt fejlesztette ki művészetét, amelynek annyi gyönyörű emléke maradt. Műveinek hosszú sorából ez alkalommal csak a hadadi ref. templomnak báró Wesselényi Ferenc megbízásából készült szöszékét (1754) és egy kendilónai síremléket mutatunk be.

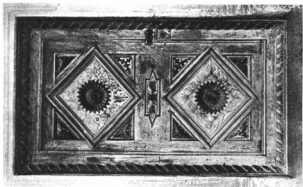
A székelyföldi virágos renaissance is régebbi hagyományokra tekinthet vissza. A zabolai Basa-kúria virágos párkánya (1680), az olaszteleki címer (1669), a kőröspataki Kálnoky-kripta ataja (1685), továbbá a csiki emlékek, melyeket Keöpeczi Sebestyén József fedezett fel, a XVII. századi renaissance oltárok faragványai (Csikdelne, Csikzsósgöd) és a csiksomlyói Mikes-sírkő (1686) az új irány első hírnökei. Idetartozik még a sepiuszentgyörgyi református templom napraforgókkal díszített, faragott fa-ajtaja, mely szerkezeti beosztásában még a szigorúbb renaissance elveket követi. A székelyföldi virágos renaissance teljes pompájában a kisborosnyói Domokos-kúria faragott tornácán nyíltott ki, melynek szétszedett darabjai a Székely Nemzeti Múzeumban és a zabolai gróf Mikes-kastélyban vannak. Orbán Balázs feljegyzése szerint egy székely faragó molnár munkája (1728). Díszítésében az olasz

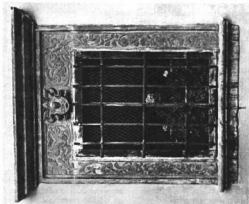
Uzon, gróf Mikes-hastély. XVIII. század közepe

Sírkő a XVIII. század közepéről, Kendi-Lóna

Sepuszentpörög. A rejt. templom faajtaja
Képzeti Sebestyán József ár felvétele

Kolozsvár, Ujhegyi Gábor úrúj házának ablaka. 1724

A kisberenyői Domokos-kőraja töredékei 1728
Sepuszentpörög, Székely Nemzeti Múzeum
A antikvárium felvétele

eredetű akanthus levélbimbó mellett nagy szerepet játszanak a fodrosszélű tulipánok, melyek már olyan stilizált rajzúak, mint amilyenek egyszerűbb faragásban némely székely kapu hullámzó indavonalait ékesítik. Ez a stílusirány valaha nagyobb területre terjedhetett ki. Hasonló emlékek elszigetelten távolab is felbukkannak (gróf Haller István sírköve Kerelőszentpálon 1711; csikszentimrei Henter-kúria virágos oszlopai).

A háromszéki renaissance tagolásai és virágmotívumai, a napraforgó és a tulipán a barcasági szász emlékeken is előfordulnak, de duzzadt, barokkos mintázásban (mártonhegyi keresztelőkút a Barcasági Szász Múzeumban 1719, a brassói Fekete-templom faragott faajtaja, volkányi keresztelőmedence). Ugyanez a barokkosabb felfogás jellemzi Brassó XVIII. század elején készült renaissance ajtó- és ablakkereteit, melyeknek díszítésébe sok német motívum vegyül.

Az erdélyi virágos renaissance, melynek stílusa a Felvidék hasonló törekvéseitől lényegileg eltérő, nem szorítkozott csupán a kőfaragványokra, hanem derűs, színes pompáival elborította a zománcdíszes ötvösmunkákat, a könyvtáblákat, a hímezéseket és különösen a falusi templomok festett mennyezeteit, padjait. Erdély lelke ezekben az emlékekben nyilatkozik meg legélezebben. Hogy ennek a stílusnak szellemi hátterére, mestereire és donátoraira némi fényt vethessünk, idézzük a vistai ref. templom virághímes karzatának feliratát: „Anno Domini 1699 Az istenhazának Ekessegere Az Legények csinaltak)ttak Istenhez Valo Jo indulattyyokból, Birájak volt Bartha János uram, — Istené Legény A Dicsossegh menyben es it Ez Földön, — Gyaluban Lako Asztalos János Munkája Ez, — Bekesseg ez Szent haznak.”

Az életerős erdélyi renaissance a környező területek művészetére sem maradt hatás nélkül. Nyugat felé befolyása kiterjedt az egykori Partiumra és Kassára, kelet felé pedig közvetítette a renaissance formákat Moldvába és Havasalföldre. A virágos renaissance főként Havasalföldre hatott, ahol számos ilyen stílusú emlék készült (Marcuta, Bukarest, Curtea de Argeș, Valeni de Munte). Díszítésük oly közel áll a háromszéki és

kolozsmegyei faragványokhoz, hogy székely és magyar kőfaragók közreműködését kell feltételeznünk. Egyet közülök, Sámuel, aki Curtea de Argeșben dolgozott, N. Iorga kutatásai alapján máris névszerint ismerünk. A havasalföldi emlékek egy másik csoportja (Hurezi, Potlogi, stb.) és különösen a síremlékek (Matei Basarab vajdának és feleségének síremlékei) viszont szász befolyásra vallanak.

Az erdélyi renaissance hosszú fejlődés, gazdag virágzás után utolsó lobbant a XVIII. századi virágdíszes faragványokon. Utána szétbomlik elemeire, melyek felszívódnak részben a helyi barokk stílusba, részben a népművészetbe. A barokk stílus átveszi az arkádós udvart és egy-két díszítő motívumot. A népművészet pedig magábaolvasztja virágos ornamentikáját és néhány építészeti motívumot, ajtókeretelő formákat, tagolásokat és különösen az íves tornáccokat, melyeket, ha fából készültek, rendszeren balusteroszlopok, vagyis az egykori kifejezéssel élve, „orsós olaszfák” hordanak. Ilyen faoszlopos tornáccok régebben az egyszerűbb kúriákon is előfordultak. (Cserey János udvarháza Csikrákoson 1667—1674). Az íves tornáccokat, balusteroszlopokat az erdélyi román népművészet is átvette. Természetesen az ornamentika, különösen a virágos ornamentika formái még könnyebben forrtak össze a népművészetrel, hiszen kialakításukban a nép maga is résztvett. Az erdélyi renaissance tulipános díszé, leveles indái, olykor még tagoló formái is feltűnnek a székely kapuk faragványain, de a nép művészi formaakaratának engedelmességedve, új ritmus és felfogás hatja át őket. Régebben — az egykorú inventariások tanúsága szerint — galambbugos, kettős nyílású, faragott kapuk még a kastélytelkeken is állottak. (Marosludas, Apanagyfalu, Vajdakamarás). A virágos renaissance és a népművészet között a határt alig lehet megvonni. Erdély népművészetének nem egy jelensége a renaissance előzmények, a fejedelmi korszak művészetének ismerte nélkül megfejthetetlen.

A renaissance, mely kiindult a fényes budai udvarból és eljutott a székely falvakig, betöltötte hivatását.

DR. BALOGH JOLÁN

IN MEMORIAM

RAIDL SÁNDOR festőművész május 19-én meghalt Budapesten, ahol legutoljára hét év előtt állított ki tájképeket, mert főképp ilyeneket festett olaj- és akvarell-technikával. *Raidl* Sopronban született 1859 február 27-én, művészeti tanulmányait 1880-ban kezdte a Mintarajiskola és rajztanárképzőben. Az ott kapott oklevél alapján évtizedeken át rajztanár is volt Brassóban. A világháború után nyugalomba vonult és művészi munkásságát Budapesten folytatta. Tájképeivel nem kereste a nyilvánosságot, csak nagyrítkán állított ki. Számos képe brassói magántulajdonba került.

PESKE GÉZA. Művészeti életünkől régóta kikapcsolódva élte öregkora napjait Bodajkon *Peske Géza* festőművész, ahol május 19-én örök pihenőre tért. Neve egykor a legismertebbek közé tartozott, műveit nemcsak a magyar, hanem a német és angol lapok is szaporán reprodukálták, azonkívül fényképben és színes reprodukcióban is szétlében el voltak terjedve, képeinek túlnyomórészt a londoni Wallis és a newyorki Kärner műkereskedő-cégek vásárolták meg és terjesztették, úgy, hogy neve ismertté vált a tengeren túl is. Népszerűvé lett azokkal a gyermekéletről vett festményeivel, amelyek magva egy-egy józú ötlet vagy humoros jeleket volt, amikhez Dunántúl, testvéreinek látogatása alkalmával a falusi béresek és a pusztai népe gyermekeinek tanulmányozásából merítette a motívumokat. Mindezeket a Münchenben szerzett festési tanulságok értelmében, a Piloty-tanítványok realizitikus előadásában alakította képekké, különös gondot fordítva a kompozíció gazdag csendéleti kezelésére. A kézzelfogható valóságot igyekezett megragadni a formálásban, a hatást pedig lokális színekre építette, ebben nem tért el a müncheni korstól. Sajátságos és széleskörben méltányolt különös kedvességet juttatott

ilyfajta műveire a meleg kedély, a nyájas humor, valamely megnyerő optimizmus, ami egyébként mint embert is jellemezte. Jóindulatú, szerény, mindenkiel szemben előzékeny, csöndesen és szorgalmasan munkálkodó férfiú volt, akit mindenki megszeretett, aki vele megismerkedett. A művészeti harcok idegenek voltak neki s idegenné vált neki az egész újabb művészet is, amelynek hatása egy percre sem térítette el fiatalkorában megszerzett stílusától. Otthagya Budapestet és a felsérmegei Bodajkra költözött, ahol már előtte jó barátja, Spányi Béla is letelepedett s mint ez, ő is egy ideig odaváló tájképmotívumokat festgetett. Kiállításra azonban évek sora óta nem küldött semmit, holott a 80–90-es években egyik típusos résztvevője volt a Múcsarnok tárlatainak. Ugyanolyan szaporán szerepelt a müncheni Glaspalastban is.

Peske Géza a nyitrai megei Kelecsényben született 1859 január 22-én. Atyja ott Erdődy Ferenc gróf gazdatiszta volt. Középsikoláit Nagyszombatban, atya halála után Pozsonyban és Pécsen végezte s már tanulókoriában sokat rajzolt. Legidősebb bátyja anyagi támogatásával 1876-ban Münchenbe utazott s két éven át *Benczur* Gyulának, öt éven át *Ludwig Löffitz*nek volt tanítványa az akadémián, közben a magyar kormánytól ismételen ösztöndíjat kapott. Első művét a „Víg látogatók”-at 1883-ban állította ki Münchenben, ezt egy amerikai vette meg. Még 1894 előtt, amikor Budapestre telepedett, *Luitpold* hercegregegen megvásárolta „Házi aristom” című munkáját. Budapestten a király 1897-ben megszerezte „Baromfiudvarban” című festményét. Képvisele van a Szépművészeti Múzeumban is. Azonkívül, hogy gyermek-életképeivel szorgalmasan résztvevett a Múcsarnok kiállításain, néhány képmást is festett (*Schopfer* György rosznyói, *Rimély* Károly beszercebányai püspök, *Benedek* Ferenc jászói prépost).

MŰVÉSZETI ÉLET ÉS IRODALOM

BÍRÓ JÓZSEF: A KOLOZSVÁRI BÁNFFY-PALOTA ÉS TERVEZŐ MESTERE, JOHANN EBERHARD BLAUMAN. Kolozsvár 1933. (5 képpel). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelenő Erdélyi Tudományos Füzetek 63. száma igen érdekes adatokat hoz Kolozsvár XVIII. századi művészettörténetéhez. A Főtéren álló Bánffy-ház későbarokk, palotaépítészettünknek szellemes egyéni ötletekben loggazdagabb alkotásai közé tartozik. Az egyemeletes,

magas mansard-tetős főhomlokzatnak a szélesen kidülledő, hétszlopos, fedett erkély festői s egyben előkelő jelleggel ad. A tágas udvar komoly, ünnepléses loggiái harmonikus arányaikkal ragadnak meg s ez a meghiggadás folytatódik a hátsó homlokzaton, mely már az ú. n. copf-stílus szemléiben fogant.

Kelemen Lajos, a kolozsvári egyetemi könyvtár levéltárnoka, Erdély multjának egyik legalaposabb ismerője, találta meg azt

a levéltári anyagot, mely a tervező építész meghatározását lehetővé tette. A tudós kutató pártatlan újszerűségi és önzetlenségéről tett újabb tanúságot, midőn a feldolgozást átengedte egy fiatal kutatónak, aki azután feladatát csakugyan nagy buzgalommal és körültekintéssel oldotta meg. Bíró tanulmánya egy mindeddig feledésbe merült erdélyi építéssel ismert meg. Johann Eberhard Blauemann 1733-ban a württembergi Böblingenben született. Erdélybe vándorolva, Nagyszombatban telepedett le, ahol 1756-ban nyert polgárjogot és ugyanez évben meg is nősült. 1770-ben városi építőmester lett, egyzersmind azonban mint szobrász is működött. Ezidőtájt került kapcsolatba gróf Bánffy Györggyel, a későbbi gubernátorral, akinek megbízásából tervezte és 1774-től 1785-ig sok nehézség között fel is építette a kolozsvári palotát. A szepeni tanács persze csakhamar megelégte Blauemann kétlakosságát, s 1776 november 9-i ülésében kimondta, hogy mivel az építész állandóan más urak szolgálatában dolgozik, kétszáz forint fizetését megvonja és hivatalától felfüggeszti. Ettől az időponttól kezdve a levéltári nyomok mit sem tudnak Blauemann kapcsolatairól Szeben városával. Sokat tevékenykedett azonban a Bánffyak gyönyörű bonchidai kastélyának átalakításában s vezető szerepe volt a lendületes miniorokozatú kolozsvári minorita-templom építésében is. Meghalt 1786 február 5-én, Nagyszombatban.

Egyelőre tehát csak kevés műve ismeretes, de Bíró ezek alapján is találóan tudja jellemezni. Blauemann hajlékony, ötletes művészi szellem volt. Szobrászának indult s művei felfogásában inkább festői; elgondolásában a plasztika, a fény és árnyék játéka döntőbb szerepet visz, mint a pusztá architektónikus gondolat. Nem kétségs, hogy fő munkáját immár ismerjük, amely az erdélyi XVIII. századi építészet sok sajátos vonását tükrözi: a különböző stíluslemek szélesleges egybeolvasztását, az architektónikus pedantéria hiányát s a dekoráció találmány játékat, amelynek valami erdélyi komolyság adja meg a lebilincselő helyi jelet. *Pigler Andor*

DR. MIHÁLYI ERNŐ: A MAGYAR FALU EGYHÁZMŰVÉSZETE. Pannonhalma, 1934. (A Pannonhalmi Szemle Könyvtára, 8. sz.) Az ingó műemlékek leltározásáról és védelméről szóló, még életbe nem lépett törvény alapján mozgalom indult meg a magyar katolikus egyházban a birtokában lévő műemlékek, és pedig nemcsak az ingók, hanem az ingatlanok, tehát elsősoorban a templomok és azok felszerelésének leltárba foglalására. Tekintve azt, hogy a számottevő műemlékek többsége egyházi jellegű, nagyon hasznos lesz a művészettörténeti irodalomra

ez az összeírás, mely nem elégszik meg a városoknak és a köztudatba átment nevezetességeknek regisztrálásával, hanem az országúttól félreeső falusi egyházak kevésbé ismert művészeti kincsét is napvilágra hozni és ezzel az egész országra kiterjedő tudományos műemlékkatalogust segíti előkészíteni. A leltározásnak első festszéje *Mihályi* fűzete. *Mihályi* Sopron és Pannonhalma műemlékeiről írt dolgozataival előnyösen mutatkozott be a művészeti irodalom terén. E munkájában is megtaláljuk a vidéki tudományos íróinak a magárahagyottság, a segítőeszközök hiánya és a sok lenélés miatt acélosá edződött szorgalmát és önzetlen lelkesedését. Nála külön ki kell emelni a kiváló hozzáértést, mely a felfedezett és leltárba foglalt műemlékekben nemcsak az adatot látja, hanem azt a fejlődéstörténet megfelelő helyére beiktatni is tudja és ezáltal a hazai művészet múltjának képét új vonásokkal gyarapítja. A pannonhalmi és veszprémi egyházmegyék öt esperesi kerületében nyolcvan falu művészi értékű templomait és felszereléseit sorolja fel. Az emlékeknek korát, mesterét, stílusát és azokat a jegyeket, melyek nélkül a leltározás érthetetlen volna, gondosan megállapítja és ennek révén igen sok új adat birtokába juttatja a magyar művészettörténet kutatóit. Részletes leírása csak a fontosabb emlékeknel bocsátkozik. A laikus olvasóra gondol bizonyára, mikor általános stílusjellemzéseket szúr a konkrét emlékleírások közé. Értékelésében okosan tartózkodó. Mégis kertilés nélkül bevallja, hogy az általa megvizsgált területnek művészeti emlékei külföldi viszonylatban szegényesek. Az emlékek magyaros jellegének nehéz problémáját is fölveti és kénytelen beismerni, hogy semmi különöset nem talált. Fejtetéseinek legbecesebb része a bejárt vidék három uralkodó stílusának: a barokknak, rokokónak és empírenek területi kijelölése. A fűzetet néhány kép díszíti, amelyek azonban jobbára ismertek. Kívánatos lenne legalább a fontosabb műemlékeknek képben való ismertetése. *Szőnyi Ottó dr.*

BERLIN. A Schlossmuseum (amely a porosz állam iparművészeti gyűjteményeit tartalmazza) tavaly megkezdett rendezése jelentős lépéssel jutott előbbre: a mult hónapban négy új termet nyitottak meg, amelyek a német renaissance alkotásait tartalmazzák.

Felelős szerkesztő: Dr. Majorszky Pál

Főmunkatárs: Dr. Lázár Béla

Segéd-szerkesztő: Dr. Pitter András

Kiadó: Ormos György

Magyar Művészet. 1934. 5. szám

Szerkesztőség: VII., Erzsébet-körút 7. I.